

Interviews over 'Dromen, verwachtingen, hoop'

In het jaar 2000 werd in *Mensen-kinderen* een reeks interviews gepubliceerd over bovenstaand thema, met achtereenvolgens

- filosoof *Hans Achterhuis*
- politiepsycholoog en ethicus *Frans Denkers*
- pedagoge *Paulien Kuipers*
- socioloog *Harry Coenen*.

Deze zijn hier gebundeld, in het kader van het thema 'Jenaplanonderwijs en de samenleving'.

Gepubliceerd in Mensen-kinderen, jrg. 15, nr. 3, januari 2000

Kees Both

HET GAAT OM SIMPELE, ONMISBARE DINGEN IN HET LEVEN ... een interview met Hans Achterhuis over 'Dromen, verwachtingen, hoop'

In dit eerste jaar van het nieuwe millennium publiceren we in elke aflevering van Mensen-kinderen een interview over het thema 'Dromen, verwachtingen, hoop'. Hans Achterhuis vertelt over de noodzaak van dromen, beelden en verhalen, maar ook over de gevaren van utopieën. Het gaat niet om abstracte idealen waaraan mensen opgeofferd (kunnen) worden, maar om het ervaren van dagelijkse 'kleine goedheid' en het voorleven van idealen door volwassenen voor andere volwassenen en vooral ook voor kinderen. In het perspectief van een rechtvaardige(r) samenleving voor allen en alles.

In kadertjes zijn uitspraken geciteerd van redactieleden en Pabo-studenten naar aanleiding van dit interview. Als impuls tot gesprek en individuele en gemeenschappelijke reflectie.

Tien generaties?

'We beginnen deze interview-reeks met jou, omdat je je nadrukkelijk bezig hebt gehouden met het denken over de toekomst in je laatste boek over utopieën. Wat zijn je eerste gedachten bij ons jaarthema?'

Ik sta vrij ambivalent tegenover dromen als beelden van dingen die heel ver weg zijn in de toekomst. In dit opzicht had ik een belangrijke ervaring tijdens een bijeenkomst in wat toen nog Oibibio heette. We moesten toen een oefening doen, waarbij wij ons moesten voorstellen hoe de wereld er over tien generaties uit zou zien. Indianen schijnen dat ook als norm te nemen voor hun handelen en de gevolgen daarvan voor zoveel generaties na hen. We moesten in tweetallen werken en ik zat daar met Izaäk van Melle, directeur van de gelijknamige snoepfabriek, die geen enkele moeite had om fraaie toekomstbeelden te schetsen. Maar mij kostte het grote moeite. Ik heb wel mijn dromen en idealen, maar kom, als ik vooruit denk, met veel moeite niet verder dan de wereld van mijn kinderen en kleinkinderen. Ik had en heb de fantasie niet om te proberen verder te kijken, omdat ik besef hoe snel de wereld verandert. Ik merkte bovendien dat ik eigenlijk heel sterk mijn kinderen een aantal dingen toewenste, die ik zelf had meegemaakt. Uiteraard in een andere setting, maar niet als fantasie, maar berustend op mijn eigen ervaring.

Vanzelfsprekende verbondenheid

Wat zijn dat dan voor dingen?

Tamelijk simpele dingen, zowel naar de natuur als naar mensen toe. Wat de natuur betreft de mogelijkheid om, net zoals in mijn jeugd, in de eigen omgeving de natuur te kunnen beleven en je daarmee verbonden te voelen en van het landschap te genieten. Iets wat sterk bedreigd wordt. En naar mensen toe iets dergelijks: het ervaren van een vanzelfsprekende verbondenheid, die ook sterk onder spanning staat in onze gefragmentariseerde samenleving. Een aantal zeer basale ervaringen dus, die ik iedereen zou toewensen.

'Het doen en genieten van de kleine dingen, daar kracht uit halen, vind ik essentieel. Tegelijkertijd wil ik nadenken over wat ik als mens kan bijdragen aan een betere wereld.'

'Leuk dat Achterhuis dicht bij de mens blijft. Idealen met sluitende systemen, als alles precies klopt, daar kom je volgens mij op den duur toch mee op de koffie'.

uit een gesprek in de redactie

Zou je dat 'antropologische constanten' kunnen noemen?

Als filosoof denk ik, dat er geen constanten zijn, maar ik vind wel dat dit constanten zouden moeten zijn. Dus niet als feitelijkheid, maar als normen, die bij mens-zijn horen. Over tien generaties kan ik dat niet overzien, maar als het om twee generaties gaat is het de moeite om daarvoor te vechten en dat uit te bouwen. Ik realiseerde me na die happening in Oibibio scherp dat ik het veel dichterbij zoek.

Wat je raakt

Zou je nog iets meer kunnen zeggen over dromen?

Ik weet dat ik erg geïnspireerd word door concrete beelden, dromen en verhalen, vooral dat laatste. Toen ik met utopieën bezig ging besepte ik dat deze vaak verstarde, doordat ze een soort blauwdruk maakten van de toekomst. Dat dreef mij ook om me met utopieën bezig te houden. Toen ik onlangs een lezing moest houden over 'dromen en idealen', in nota bene dezelfde kerk waar ik destijds als theologie-student mijn proefpreek moest houden, heb ik herinnerd aan het thema van die preek destijds. Het ging over de profeet Amos in het oude Israël, die tekeer ging tegen de zijns inziens decadente en egocentrische religie van zijn tijd, waarin het doen van gerechtigheid (sociale rechtvaardigheid) werd vergeten. In het bijbelboek Amos vind je dan de zin '*Maar laat het recht als water golven, en de gerechtigheid als een immer vloeiende beek*'. Dat was en is voor mij voldoende. Met dat perspectief was ik in mijn jonge jaren bezig en ben ik nog bezig. Als zich dat echter helemaal gaat uitkristalliseren in hoe het dan precies moet, dan zie ik allerlei gevaren, ook totalitaire gevaren waarbij mensen onder het juk door moeten. Ik begrijp uit jouw Jenaplanboek dat ook Peter Petersen weinig ophad met dergelijke 'dromen van wereldrijken'.¹⁾ Maar die droom van een rechtvaardige samenleving blijft levend, en kan weer opgeroepen worden, door een enkele zin of een verwijzing, door een verhaal waarin dat zichtbaar wordt. Dat spreekt mij zeer aan.

De bron voor utopieën ligt voor een belangrijk deel in het visioen uit de Openbaringen van Johannes – 'ik zag een nieuwe hemel en een nieuwe aarde'. Dat soort beelden raakt mij heel diep, als uitdrukking van een verlangen, wetend dat het nooit vervuld zal worden en dat je ermee bezig moet blijven. Als dat doorvertaald wordt zoals toen in Oibibio, dan krijg ik de kriebels, dat zijn we volgens mij voorbij.

Ik besepte bij de voorbereiding van dit interview hoe belangrijk verhalen voor mij zijn en dat ik zelf veel liever een 'klein verhaal' vertel waarin plotseling in een flits iets kan overslaan, dan dat ik een groots droombeeld ontvouw. Dergelijke verhalen vind je bijvoorbeeld in de chassidische vertellingen²⁾, zoals Martin Buber die heeft verzameld. Dat is voor mij veel belangrijker dan propaganda-verhalen van hoe mooi het wel is. Ik ben dus uiterst sceptisch tegenover te snel vertelde 'mooie verhalen'. Het was voor mij schokkend te ontdekken dat achter de propaganda van zeg China en Cuba een volstrekt andere werkelijkheid school (zie bijvoorbeeld de roman 'Wilde zwanen'), die haaks stond op die propaganda. Het is vreselijk dat enthousiaste mensen zoals ik dat niet konden of wilden zien. Geef mij maar een heel concreet verhaal over één geval van 'kleine goedheid', dan een verhaal dat gaat over grote en zo'n beetje de hele mensheid omvattende veranderingen.

Vooruitgang

Is er zoiets als vooruitgang?

Ik geloof in een steeds grotere openheid en gevoeligheid voor onrechtvaardigheid, discriminatie, morele aspecten van de natuur, het lijden van dieren, e.d. Tegelijkertijd moet ik zeggen dat de praktijk daar vaak niet aan beantwoordt. Ik herinner me nog goed dat in mijn jeugd mij bekende Twentse families naar Zuid-Afrika emigreerden en dat zoiets vrijwel onbesproken was, het werd als alleen positief gezien. Over apartheid hoorde je in dit verband vrijwel niets. Later was ik zelf ook actief in de anti-apartheid-beweging en we weten hoe in ons land en elders de houding tegenover het apartheids-regime in Zuid-Afrika veranderde.

'Ik vind Hans Achterhuis wel erg optimistisch, als hij zegt dat er in zekere zin vooruitgang is in moreel besef, een grotere morele gevoeligheid voor lijden van mensen en dieren. Uit wat je hoort en ziet maak ik vaak het tegenovergestelde op.'

'Het maakt wel uit op welke tijdschaal je kijkt. Het gaat heel langzaam, maar toch ... Bepaalde dingen horen gewoon niet meer, en dat is toch een belangrijk begin. Er gebeuren nog verschrikkelijke dingen, maar er wordt bijvoorbeeld wel gewerkt aan een internationaal strafhof, al zal het nog wel even duren voordat het zover is. Zo heeft het werk van Amnesty aantoonbaar effect, groeit er ook zoiets als een wereldwijd netwerk van "Non – Governmental Organizations" op de terreinen van milieu, ontwikkeling en mensenrechten en is er een groeiende aandacht voor de rechten van kinderen. De stemt mij, ondanks de ellende die ik ook zie, hoopvol. Om een beeld te gebruiken: Als je een niet geheel gevuld glas ziet kun je dat zien als half vol of half leeg. Dat maakt veel uit.'

uit een gesprek in de redactie

Je kunt in onze samenleving niet meer openlijk discrimineren, dieren kwellen, etc. Misschien zijn we ook wel hypocrieter geworden, maar je kunt niet ontkennen dat we ook gevoeliger geworden zijn voor lijden en onrechtvaardigheid. Dat mag je 'vooruitgang' noemen. Tegelijkertijd ben ik me ervan bewust dat je perioden in

de geschiedenis moeilijk kunt vergelijken, laat staan er een moreel oordeel over uit te spreken. Ons waardensysteem ontwikkelt zich, ik zou niet met iemand uit het verleden willen ruilen, maar hij waarschijnlijk ook niet met mij. Laatst was er een discussie over de stelling: 'Studeren was vroeger leuker'. Dat is onzin en bevat veel projectie, waarbij de minder leuke dingen vergeten worden.

'Bij steeds meer ouders bespeur ik gevoelens in de trant van 'mijn kind moet presteren' – om in termen van Petersen te spreken, iets van een prestatiecultus, in plaats van een prestatiecultuur. Er is, ook onder progressieve ouders, angst: Komt mijn kind wel goed terecht? Waarbij het interessant zou zijn om met elkaar te spreken wat je onder dat laatste verstaat en hoe dat zich verhoudt tot de basiswaarden van het Jenaplan zoals uitgedrukt in de basisprincipes. Ik meen ook te bespeuren dat de passie van leerkrachten voor hun werk sterk afneemt'.
'Bij ons zijn juist heel veel ouders blij dat deze school anders is dan andere, dat heeft aantrekkingskracht, ook op kinderen uit de buurt rond de school'.
uit een gesprek in de redactie

Dromen en idealen in het onderwijs

Hoe belangrijk zijn, als je in het onderwijs werkt, idealen en dromen?

Om te beginnen wil ik stellen dat het van blijvend belang is om over te dragen wat onze cultuur altijd aan idealen, verhalen en visioenen gehad heeft, zaken die deels bij mij ook nog resoneren.. Die cultuuroverdracht hoort erbij, je kunt de cultuur hier in het Westen niet begrijpen als je niets weet over de idealen en verhalen van Christendom en Humanisme, inclusief de mislukkingen daarvan. Kinderen hebben dan in principe, om met de filosofe Hannah Arendt te spreken, de mogelijkheid dat ze daarvan dingen verwerpen en zich andere dingen eigen maken. Dat is de objectieve kant.

Anderzijds ben ik me er zeer sterk van bewust dat je bepaalde soorten idealen alleen maar kunt leren als iemand ze ook voorleeft: de belangrijke rol van de leraar. Dat heb ik zelf ook ondervonden in bijvoorbeeld Hannes de Graaf, mijn hoogleraar ethiek, die didactisch gezien geen geweldige docent was, maar mij diepgaand beïnvloed heeft doordat hij liet zien hoe ethiek en maatschappelijke betrokkenheid samen kunnen gaan en die ook in de manier waarop hij met ons omging liet voelen wat hij in zijn colleges zei.

Past hier het begrip 'authenticiteit'?

Ja zeker. Hij stond voor de dingen die hij uitdroeg, leefde wat hij leerde, wat overigens niet in mindering kwam op het wetenschappelijk gehalte van wat hij aan de orde stelde. Voor mij is dat wellicht onbewust ook een voorbeeld geweest, om niet alleen in wetenschappelijke tijdschriften te schrijven, maar ook in de krant en andere breed gelezen media. Je leert natuurlijk ook uit boekjes, dat zal ik steeds ook tegen studenten zeggen, maar dat is maar een deel van het verhaal.

'Je kunt kinderen duidelijk maken dat goede dingen eenvoudig bij je zelf beginnen. Ik herinner me een gesprek in een groep over geweld. Dat mocht niet, daar was ieder het wel over eens. Maar niet lang daarna werd ik door een meisje dat ook die opvatting had verkondigd en allerlei briefjes tegen geweld had opgehangen flink uitgescholden. Ik heb haar onder vier ogen kunnen duidelijk maken dat schelden een vorm van geweld is en dat ze daar dan ook tegen zou moeten zijn. Toen ze begreep wat ze gedaan had begon ze te huilen. Ik heb nog gezegd dat ik zelf van dat schelden niet zo veel last had, maar dat er mensen zijn die echt door schelden geraakt worden. Zo wordt een groot thema heel dichtbij gebracht. Wat er was gebeurd had grote indruk gemaakt.'

uit een gesprek over het interview door studenten van 'De Eekhorst', Assen

'Harde' idealen

Idealen kunnen jou en je omgeving ook parten spelen, zeker als je hoge idealen hebt. Je kunt kapot gaan aan een ideaal en je kunt anderen kapot maken door op een bepaalde manier met idealen om te gaan.

Bij mij, en dat is nog een christelijke erfenis, zal een ideaal nooit een grote hardheid krijgen, omdat de realisering daarvan nooit alleen maar van jou zelf afhangt. Ik zal dat nu niet meer op de wijze van het Christendom duiden, maar het blijft een belangrijke existentiële ervaring dat er ook zaken zijn die jou toevallen of dat er krachten zijn die je niet in de hand hebt en die het realiseren van je idealen bemoeilijken of onmogelijk maken.

Ik wil in dit verband over idealen twee dingen zeggen:

- a. Je kunt er lang niet altijd aan beantwoorden, maar dat is nog geen reden om ze overboord te gooien. Een spanning tussen ideaal en werkelijkheid is een gezonde zaak. Zonder idealen vervlakt het leven.
- b. Een ideaal kan gevaarlijk zijn, als je er op een fanatieke manier mee omgaat, er alles aan opoffert (zie ook de utopie).

Ik wil in dit verband ook een lans breken voor een zachte waarde als ontvankelijkheid. Er zijn dingen in je leven die je overkomen, ook positief beleefde zaken. Dingen waar je geen greep op hebt, die je niet door doelgericht handelen kunt bereiken, maar die je, als je ervoor openstaat, kunt ontdekken: schoonheid, liefde, kwetsbare kracht, spirituele waarden. Hier passen begrippen als 'genade', het 'gratuite', verwondering. Je kunt het niet beheersen, maar je moet er wel een bepaalde gevoeligheid voor ontwikkelen. Het is belangrijk dat kinderen deze mogelijkheid krijgen, onder andere via vieringen, via stilte en bezinning.

'Ze zeggen dat onze generatie geen idealen meer heeft. Misschien komt het omdat we niet meer hoeven op te boksen tegen ouders. We zijn ook vaak teleurgesteld, bijvoorbeeld over wat er met het milieu is bereikt.'

'We praten wel erg vanuit een luxe positie. We hebben geen grote eisen meer op het gebied van welvaart want die hebben we wel bereikt. Maar we vinden de samenleving zeker niet goed. We kunnen alleen maar zo oordelen omdat we kennelijk toch idealen hebben over hoe het anders zou kunnen.'

'Ik heb zelf in mijn school leraren gehad waarvan ik me afvraag hoe die ooit voor de klas terecht zijn gekomen, ze hebben kinderen letterlijk kapot gemaakt. Ik daar zoveel voorbeelden van gezien, dat dat kan! Dat is voor mij mede een reden geweest om in het onderwijs te gaan, om te helpen voorkomen dat dat opnieuw gebeurt. Daarom vind ik het sociale in een school en groep zo enorm belangrijk: ik wil het anders doen.'

'Een leraar moet idealen hebben en verwachtingen van alles waarmee je, hoe eenvoudig ook, wel iets kunt doen.'

uit een gesprek over het interview door studenten van 'De Eekhorst', Assen

Basisprincipes

Hoe kijk je in dit verband tegen de basisprincipes Jenaplan aan?

Het is belangrijk dat dit principes zijn waarop je als opvoeder aan te spreken bent. Zoals het daar staat spreekt het ook mij aan, inhoudelijk heb ik er geen enkele moeite mee, integendeel. Wel zul je elke keer in de situatie waarin je dan verkeert moeten nagaan wat het dan en daar betekent. De opvatting van de school als gemeenschap lijkt mij voor onze tijd een belangrijk gegeven en streven. Ik heb zelf in mijn middelbare schooltijd het belang daarvan ook duidelijk ervaren. Daarbij speelde ook een rol dat de school niet zo groot was, je kende elkaar en alle leraren kenden in principe alle leerlingen. Er werd bewust aandacht gegeven aan de ingroei in de schoolgemeenschap, een vorm van initiatie, zonder de vervelende kanten overigens die dat ook kan hebben. Er waren gemeenschappelijke momenten als schoolgemeenschap, waaronder weekopeningen.

'Ik heb me op de middelbare school helemaal niet veilig gevoeld. Toen ik voor de pabo koos dacht ik er al aan hoe goed het zou zijn als verlegen kinderen de ruimte krijgen om iets te zeggen. Het is zo belangrijk dat iemand op school gewoon kan vertellen wat hij of zij voelt zonder dat een ander daar meteen overheen valt. Een ideaal voor mij is zeker dat een groep goed functioneert.'

'In de school moet je er voor oppassen dat je een ideaal ineens overal wilt bereiken: begin maar zijn tweeën aan iets kleins en kijk hoe je daarmee verder kunt komen.'

'Je kunt in het onderwijs veel voor een kind betekenen, misschien wel juist als je denkt dat een kind weinig perspectief heeft. Dan span je je daar extra voor in.'

uit een gesprek over het interview door studenten van 'De Eekhorst', Assen

Lea Dasberg

Jij bent uiterst kritisch ten aanzien van utopieën. Hoe kijk je dan aan tegen de opvatting van Lea Dasberg, die juist de noodzaak van het utopische denken in de opvoeding benadrukt?

Voor mijn gevoel hanteert Lea Dasberg een veel concreter utopie-begrip, een utopie-begrip dat niet totalitair is en niet zozeer betrekking heeft op de maakbaarheid van een hele samenleving. Meer het doen wat je hand vindt om te doen. Een utopie-begrip dat meer in de lijn ligt van wat Martin Buber onderzoekt in zijn boek 'Paden in utopia'. Hij heeft daarin kritiek op totale visies, bijvoorbeeld van Karl Marx, die beweerde dat de veranderde, klassenloze, maatschappij, min of meer vanzelf een 'nieuwe mens' zou voortbrengen: onbaatzuchtig, etc. Het ging Buber meer om vormen van experimenteel leven binnen de huidige samenleving, mensen die proberen op een andere manier hun werken en samenleven vorm te geven. Orthodoxe marxisten vinden dat maar niks, die

denken in een schema van alles of niets, die vinden dat experimenteel leven binnen de huidige kapitalistische maatschappij die maatschappij juist bevestigt. Buber vindt dat je nu, binnen de samenleving zoals die is, alvast moet werken aan 'vernieuwing van de samenleving door vernieuwing van haar weefsel', bijvoorbeeld (in zijn geval) in de kibboetsim in Israël en andere vormen van coöperatie. Zie bijvoorbeeld in onze tijd het franciscaanse 'milieuklooster' Stoutenburg en de gemeenschap daar omheen. Dus geen blauwdruk, maar een inspirerend experiment. Dat lijkt mij meer in de lijn van Dasberg. In scholen kun je dat ook doen en zo ook laten zien dat de samenleving minder massief is dan soms gedacht wordt, dat er mogelijkheden zijn die je moet uitbuiten. Dasberg benadrukt dat kinderen een open toekomstperspectief moeten hebben en dat je als opvoeder daarin moet voorgaan. Eind zeventiger en begin tachtiger jaren speelde de kwestie van de atoombewapening natuurlijk heel sterk, met een soort ondergangsstemming en doemdenken. Dasberg wees erop dat kinderen volwassenen nodig hebben die uitstralen dat het anders kan en daar nu al iets proberen aan te doen. Ik kan er totaal niet tegen als mensen grote idealen verkondigen en daar verder niets van in hun leven laten blijken. Je moet er *nu* voor staan.

'Als een kind zegt dat het bang is voor oorlog mag je best zeggen: "Ik ook", maar daarna moet je wel verder praten, bij angst mag het voor een kind niet blijven.'

'Bij wat je met kinderen bespreekt moet je natuurlijk niet alleen maar pessimistisch zijn, maar wel realistisch. Daarbinnen kun je ook de goede dingen aandacht geven.'

'Een houding waarbij, met Youp van 't Hek, wordt gezegd dat de wereld naar z'n klote gaat, dat kan niet met kinderen. Je wil ze verder brengen en laten zien dat het de moeite waard is om te leven.'

'Als je geen hoop meer hebt kun je kinderen niet echt verder helpen. Maar het vinden van een reële balans tussen goed en slecht is niet zo gemakkelijk. Het is jammer dat zo vaak wordt gezegd dat het vroeger beter was, dat is vaak helemaal niet zo. Ook hier is alleen een reële voorstelling van zaken noodzakelijk.'

'Als je geen hoop meer hebt dat dingen die fout zijn kunnen veranderen moet je zo eerlijk zijn om de school te verlaten. Kinderen hebben recht op volwassenen die in hun omgeving laten zien wat het betekent dat een mens hoop heeft dat dingen goed kunnen komen.'

uit een gesprek over het interview door studenten van 'De Eekhorst', Assen

Ja, maar

Wil je eens reageren op het overzicht van verwachte ontwikkelingen in 'Jenaplan op weg naar de 21^e eeuw'? Wat vind je van de benadering in dat hoofdstuk?

Ik vind dat mooi, die schets van ontwikkelingen in onze samenleving en de reflectie daarop in de vorm van 'ja, maar' Je staat open voor mogelijkheden die er zijn en die je laat zien en tegelijkertijd geef je aan dat het volstrekt verkeerd kan uitpakken. Je moet wel je kritische zin behouden. Het totaal afwijzen van ontwikkelingen is, helaas, vaak niet mogelijk, als je dat al zou willen. Ik sluit niet uit dat je op sommige punten ontwikkelingen kunt afwijzen, maar het gaat in onze samenleving een bepaalde richting uit en je moet voor jezelf en samen met anderen uitmaken hoe je daarmee wilt omgaan en hoe je kwalijke kanten zoveel mogelijk kunt neutraliseren of in een gewenste richting kunt ombuigen.

Neem nou eens de economisering, als dimensie van de modernisering die jij in dat hoofdstuk bespreekt. Dat is maar één dimensie van het moderniseringsproces. Daarnaast is er een culturele modernisering en een politieke modernisering. Op dit moment domineert het economische heel sterk. Deze universiteit, Twente, is destijds begonnen als cultureel ideaal: een campus-universiteit, waar studenten en docenten sterk op elkaar betrokken waren in een soort gemeenschap. Als je daarover met oudere mensen spreekt zijn ze nog heel enthousiast. Dat is verwaterd en als vervolg daarop werd hier in Twente het concept van de 'ondernemende universiteit' ontwikkeld, met een sterke nadruk op de economische dimensie. Dat had als goede kant dat de ivoren toren van de wetenschap werd verlaten en studenten geconfronteerd werden met de harde werkelijkheid van het bedrijfsleven. Maar als je dan toch 'ondernemend' bent, dan moet je ook cultureel en politiek ondernemend zijn. Dat economische krijgt dan een tegenwicht van andere dimensies. Deze drie aspecten zijn tegenwoordig totaal niet met elkaar in evenwicht.

Of neem de door jou besproken ontwikkelingen op het terrein van natuur en techniek. We leven in een wereld van knoppen en apparaten, dat is nu eenmaal zo. Je moet leren daar op een kritische manier mee om te gaan. En bovendien kun je, in je eigen leven, en in de educatie, zoeken naar een tegenwicht voor die artificiële wereld, in natuurervaring of in het bewust gebruiken van eenvoudige en ambachtelijke technieken waardoor processen die in de moderne techniek onzichtbaar werden weer zichtbaar gemaakt worden. Lichamelijk zwaar werk hebben we sinds de uitvinding van de stoommachine aan de techniek uitbesteed. Misschien is het wel zo dat je, juist door de

techniek die je het leven in veel opzichten gemakkelijker maakt, ook het besef kunt ontwikkelen dat er andere terreinen zijn waar je inspanningen moet verrichten om tot resultaat te komen, bijvoorbeeld op het terrein van de spiritualiteit en van de natuurervaring. Dat soort zaken kost inspanning en oefening. Ik heb er een hekel aan als mensen denken dat je alles op een technische wijze, als instant-ervaring, kunt realiseren. Mediteren bijvoorbeeld kost discipline, is hard werken. En bij natuurervaring zijn het wandelen van flinke stukken, in de bergen of gewoon in ons land, of het met de natuur werken in de vorm van tuinieren, zulke vormen van inspanning. Nogmaals, misschien beseffen we juist in deze technische tijd – misschien is het een beetje idealistisch om het zo te zeggen – welke zaken echt bij ons mens-zijn horen, waaronder reflectie, denken, e.a.

'Het allermooiste is als een kind van groep acht gaat voorlezen bij een kind uit groep drie. Ik heb dat nu gezien, terwijl ik echt dacht dat dat onmogelijk zou zijn. Bij ons keek iedereen vroeger op school op tegen de kinderen van de hoogste groep en natuurlijk gingen kinderen van verschillende groepen niet met elkaar om. Goed met elkaar omgaan is zo belangrijk in het leven, daar kan later als ik zelf een eigen groep zo veel aan doen.'

uit een gesprek over het interview door studenten van 'De Eekhorst', Assen

Indien nodig ook 'nee' zeggen

In het onderwijs hebben we nogal last van de dominantie van technologische manieren van denken, met name het management-denken, bijvoorbeeld bij de discussie over systemen om de ontwikkeling en leerprestaties van kinderen te beschrijven en te volgen. De meest gangbare systemen werken bijvoorbeeld met het idee dat 'gemiddeld' hetzelfde is als 'normaal'. Als je dergelijke systemen binnenhaalt loop je het grote gevaar dat je met de taal van zo'n systeem ook een denkwijze overneemt en een bepaalde manier van kijken naar kinderen. Hoe kijk jij tegen een dergelijke technicistische denkwijze aan?

Vanuit mijn werksituatie in de universiteit kan ik alleen maar beamen dat je je zo op glad ijs beweegt. Management moet er zijn, moet voorwaardenscheppend bezig zijn. Maar je ziet dat de waarden van het management naar de werkvloer gaan en dat vind ik een hele foute zaak. Elke institutie heeft zijn eigen waarden en normen, die van het management, van het onderwijs, van het wetenschappelijk onderzoek. Elke institutie kan deze waarden en normen definiëren en als je dat gedaan hebt kun je zeggen: 'Oké, management is goed en nodig, maar wij willen niet dat het management zijn eigen normen oplegt aan andere sectoren en daarmee de normen van die andere sectoren verandert'. Een voorbeeld. Wetenschappers willen betaald worden voor hun werk en willen ook geld binnenhalen voor hun projecten. Maar als je heel serieus naar hen luistert, dan merk je dat ze het veel belangrijker vinden wat hun 'peer-group' van mede-wetenschappers van hun werk vinden. Dat weegt voor hen meestal op tegen eventuele lucratieve contracten die ze kunnen binnenhalen en waarbij concessies worden gedaan aan de wetenschappelijke kwaliteit.

'Dat "nee zeggen" als het om kernwaarden gaat vind ik essentieel. Ik denk dan ook aan de maatschappelijke trend naar steeds meer willen hebben, het grote graaien, de weezinwekkende tendens naar verrijking. Ook in het onderwijs zie je dat management-technieken naar de werkvloer komen, bijvoorbeeld in de eis van meetbare productie van kennis en vaardigheden. Een deel van de voorwaarden op in kleinere kring (school, stamgroep, gezin) wordt op hoog niveau bepaald. Dat betekent ook politiek alert zijn en blijven.'

uit een gesprek in de redactie

Je moet voor jezelf – als individu en bij jullie als groep scholen – bekijken welke elementen je niet wilt en mag opgeven. Dan moet je niet zeggen 'ja maar', maar 'nee' en moet je het conflict aangaan. Ik vind dat de universiteit dat ook zou moeten zeggen.

NOTEN

1) Voorbereidingsmateriaal voor dit interview was: Kees Both, 'Jenaplan op weg naar de 21^e eeuw', met name hoofdstuk 2 over de samenleving en daarnaast de basisprincipes Jenaplan.

2) Dit zijn verhalen uit de wereld van de 'chassidiem', een vooral op het gevoelsmatig beleven van het geloof gerichte stroming in het Jodendom, die tot aan de Tweede Wereldoorlog relatief sterk aanwezig was in Oost- en Midden-Europa. De filosoof Martin Buber verzamelde en bundelde vele van deze verhalen in o.a. zijn boek 'Chassidische vertellingen' (uitg. Servire, Katwijk), nog in de handel. De chassidiem geloven dat in elk mens en in elk levend wezen een goddelijke vonk aanwezig is.

Hans Achterhuis is hoogleraar algemene wijsbegeerte aan de Universiteit Twente. Hij publiceerde o.a. 'De markt van welzijn en geluk', 'Arbeid, een eigenaardig medicijn', 'Het rijk van de schaarste', 'Natuur tussen mythe en techniek' en (in 1998) 'De erfenis van de utopie'. Alle uitgekomen bij de uitgeverij Ambo.

Gepubliceerd in Mensen-kinderen, jrg. 15, nr. 4, maart 2000

Kees Both en Cees Jansma

Vertrouwen in gewone mensen en hun creativiteit

interview met politiepsycholoog Frans Denkers over dromen, verwachtingen en hoop

In dit eerste jaar van het nieuwe millennium publiceren we in elke aflevering van Mensen-kinderen een interview over het thema 'Dromen, verwachtingen, hoop'. Frans Denkers spitst dit toe op het omgaan met geweld, of – beter – op het opvoeden tot vrede. Op zoek naar verhalen van en over mensen die het weer goed maken.

Dumpplaats voor maatschappelijke problemen

In Jenaplanscholen wordt veel aandacht besteed aan het leren samenleven, in de school en in 'het volle leven' buiten de school. Dat samenleven staat, als je afgaat op de berichtgeving in de pers, stevig onder druk, zie bijvoorbeeld het geweld op straat. De kinderen brengen dat binnen, hebben het erover, leerkrachten willen dat serieus nemen. Daarnaast kan het ook heel dichtbij komen, in de buurt en in de school zelf. Wat moet en kan de school daarmee?

'Als ik het ongenueanceerd formuleer: De school moet daar helemaal niets mee. De school moet de kinderen leren rekenen en lezen en schrijven en nog wat dingen. Dat is de kerntaak. Ik zeg dat, omdat de school vaak gezien wordt als het depot waar alle maatschappelijke problemen gedumpt worden. Dat vind ik flauwekul. Ik kom nog wel eens op bijeenkomsten waar het gaat over normen en waarden, over geweld. En bijna altijd eindigt dat met de conclusie dat er weer opgevoed moet worden in school en gezin en dat de kinderen bijvoorbeeld weer "u" tegen de meester moeten zeggen en geen "Piet". Daar reageer ik een beetje op, omdat ik dat onzin vind. Als scholen al taken hebben om geweld te voorkomen, dan gaat het meer indirect. Pogingen om direct geweld te bestrijden via de school zijn tot mislukken gedoemd. Naast dat rekenen en schrijven enzovoorts moet je met heel andere dingen bezig zijn.'

Visie op kinderen

'Laat ik mijn belangrijkste punt maar gelijk op tafel leggen. Mijn bezwaar tegen bovenstaande redenering dat de school kinderen weer normen en waarden moet bijbrengen is dat kinderen zo worden overladen met "moeten" en "niet mogen". Ze moeten weer "u" zeggen, ze mogen niet wildplassen, moeten met goed achterlicht rijden, mogen geen valse alarmnummers draaien, elkaar niet pesten, een hele rij van "niet mogen". Als je zo over kinderen praat, dan zie je ze als een te dresserende gevaar. Ik denk dat kinderen dat niet pikken, het is vernederend. Ik hoop ook dat kinderen dat niet pikken en in opstand komen. Anders gezegd: gezin en school moeten naar mijn mening in de allereerste plaats plekken te zijn waar kinderen het gevoel hebben dat ze er mogen zijn en in die zin zich veilig voelen. Als jij mij het gevoel geeft dat ik er mag zijn, dan heeft dat ook consequenties voor geweld, dan steek ik jou niet zo gauw een mes tussen de ribben. Dat "er mogen zijn" moet je echter niet gaan zien als instrument om geweld tegen te gaan, dan werkt het niet, want dan ben je nog steeds aan het dresserende. Het gaat hier om iets wat waardevol is in zichzelf (een intrinsieke waarde) en als je dat gaat instrumentaliseren, dan wordt het waardeloos.

In dit verband is het zo bedroevend dat veel allochtone jongeren het gevoel hebben nergens bij te horen en dus ook niets te verliezen hebben. Waarom zal ik, als ik boos ben, hier niet de hele zaak verbouwen of rommel ik niet met declaraties? Ook omdat ik veel te verliezen heb. Maar wat als je niets te verliezen hebt?'

Ontdekken waar het echt om gaat

De school kan er ook aan bijdragen – helaas maar al te vaak – dat kinderen zich een 'niets' voelen.

'Dat klopt, een dergelijk systeemgeweld tegen leerlingen werkt heel negatief uit. Het kan ook anders, gelukkig, en soms heel eenvoudig. Ik was onlangs bij een grote scholengemeenschap, in een studiebijeenkomst voor docenten, over normen en waarden. In het voorgesprek bleek dat ze het vooral zochten in regeltjes. Er is bijvoorbeeld afgesproken dat er op de gang niet gegeten wordt, daar wordt dan van afgeweken en er moeten dus aanvullende regels komen, enzovoorts, enzovoorts. Ik heb toen voorgesteld te beginnen met deze opdracht: Probeer je eens een meester of juf te herinneren en vraag je daarbij af waarom juist die je is bijgebleven, in de zin van "die heeft iets voor me betekend." Als je dat allemaal laat opschrijven hebben ze samen binnen de

kortste tijd opgedolven waar het echt om gaat, vaak tot hun eigen verrassing. Tachtig procent ging over “die luisterde naar me”, de leraar Frans nam me serieus want die luisterde naar me, leraar Pietje die – toen ik zat te slapen in de les – me wakker maakte en zei “slaap jij maar lekker door, want je hebt het kennelijk nodig”. Alle herinneringen liggen in de sfeer van mogen zijn wie je bent, gaan over respect en lucht en ruimte. En ik heb ze gevraagd om na te denken hoe zij willen dat hun huidige leerlingen hen later zullen herinneren. Het probleem is dat zij dat in de meeste gevallen niet te weten zullen komen. Zelf heb ik latijn gehad van Gerard Wijdeveld, de grote vertaler van het werk van Augustinus. Ik had eens een keer in een vertaling het woordje “non” weggelaten en hij zei toen: “Kijk Denkers, het weglaten van het woordje non in een vertaling kan aanzienlijke betekenisverschuivingen in een zin teweeg brengen”. Hij had me natuurlijk voor schut kunnen zetten, maar op een uiterst humoristische en liefdevolle wijze attenteerde hij me op een probleem. Daarom herinner ik me dat ook. Gerard Wijdeveld heeft echter nooit geweten dat dit voor mij deze blijvende betekenis heeft gehad. Als docent merk je niet direct dat jouw gedrag gevolgen heeft. Alle gedrag heeft gevolgen, dus ook dat van docenten, maar je merkt bijna nooit hoe, waar, wanneer en bij wie. Je moet er dus op vertrouwen dat je deze invloed hebt en ik zei tegen die docenten dan ook “vertrouw er nou op dat jij, als je je best doet, van betekenis bent” en dan precies op die gebieden die ze zelf aangaven als belangrijk.

Niet in een gat laten vallen

Veel docenten kunnen dat niet en ze vertrouwen zichzelf niet. Daarom bedenken ze al die regels, vanuit het idee dat ze het dan in de hand houden, terwijl het waarschijnlijk averechts werkt.

Ik heb trouwens zelf, als directeur van een Jenaplanschool, wel meegemaakt dat ik moest ingrijpen, als een kind bijvoorbeeld over te tafels liep en aanwezige ouders daar niets van zeiden. Ik heb afgewacht of de ouder van dit kind zou zeggen “Wil je wel eens gauw van die tafels afgaan, dat doe je thuis toch ook niet”, maar tot mijn teleurstelling zei die ouder daar niets van. Dan grijp ik in en wil wel de regel aangeven – ‘zoiets doen we hier niet’.

‘Ik ben niet tegen regels en tegen strenge handhaving van regels, al is het maar omdat kinderen daar ook recht op hebben, behoefte hebben aan structuur en duidelijkheid. Je doet ze anders vreselijk tekort. Je moet ze de ruimte geven, maar ze ook niet in een gat laten vallen. Als je een kind niet af en toe op z’n falie geeft, betekent dat dat je het hebt opgegeven. Streng zijn betekent ook investeren in iemand, is er een uitdrukking van dat je iemand de moeite waard vindt. Maar dan wel in samenhang met andere vormen van respect en vanuit werkelijke zorg voor het kind, vanuit het belang van dit kind en andere kinderen. En niet omdat de regels er nu eenmaal zijn, etc.’

Geestelijk geweld het ergst

Er wordt beweerd dat er meer geweld plaatsvindt. Betekent dat dan ook dat er iets mis is in het erkennen van de eigenheid van kinderen? Of zijn er ook andere dingen in het spel?

De geleerden zijn het er niet over eens of er meer geweld is. Ik ben sterk geneigd om het probleem te relativiseren, al wil ik het beslist niet bagatelliseren. Verder vraag ik me af of er zoveel geweld is, als je het afzet tegen het potentiële aantal agressieve interacties tussen mensen. Als je het vergelijkt met vroeger, bijvoorbeeld de Middeleeuwen in het Westen, dan is het sterk verminderd, ingedamd, geritualiseerd. Als er dan geweld is, dan raken we in paniek, juist omdat het zo weinig voorkomt. We zijn het niet meer gewend. De vraag is ook of het geweld dat er is zo erg is. Met name fysiek geweld zijn we ontwend, daar kunnen we niet meer tegen. Je moet je ook afvragen wat er tegen is op fysiek geweld als zodanig. Ik kom daar later nog op terug.

Het fysieke geweld, bijvoorbeeld op straat, waarover we het vooral hebben, is een fractie van wat er aan verbaal en geestelijk geweld plaatsvindt in de vorm van vernederingen en andere verwondingen, thuis, op school, in het werk. Die zijn niet alleen veel talrijker, maar tikken duizend maal erger aan dan fysiek geweld. Van het laatste krijg je een blauw oog dat na vijf dagen weer over is. Maar dat geestelijke geweld, vernederd worden, dat is existentieel, dat gaat door je botten heen, heeft veel langduriger consequenties. En als we het over fysiek geweld hebben, dan hebben we het altijd over het publieke of semi-publieke domein – op straat, op scholen, in voetbalstadions. We hebben het in het publieke debat nooit over de veertig kinderen per jaar die door kindermishandeling sterven. Of de twintig verkeersdoden per jaar door het gebruik van mobiele telefoons in de auto. Dat zijn er veel meer dan waarvoor we in processies lopen.

Het is wel begrijpelijk dat incidenten in de openbare ruimte dergelijke emoties oproepen – we hebben er direct mee te maken, het kan ons ieder moment zelf overkomen.

Kinderen die door mishandeling thuis omkomen hebben ook niemand die mede namens hen slachtoffer is, wat verschilt van de in het openbaar omgekomen mensen, ook daarom hoor je er niet zoveel over.

Gevoelens van onveiligheid

Maar neem nou eens de ervaringen van conducteurs in het openbaar vervoer. Die worden toch wel heel erg vaak geconfronteerd met verbaal en soms ook fysiek geweld. Het loopt de spuigaten uit en dat zegt toch niet één man of vrouw, maar het zijn er tallozen. Dan gebeurt er toch wel iets in die trein?

'Ik vertrouw, eerlijk gezegd, die onderzoeken niet. Natuurlijk gebeuren er vervelende dingen in treinen, maar als er iets is gebeurd en er nader onderzoek wordt gedaan worden mensen bijvoorbeeld als volgt benaderd: "Wij doen in opdracht van de directie van de spoorwegen onderzoek naar geweld in de trein. Kunt u mij vertellen hoe vaak per week u slachtoffer bent van verbaal geweld?" En dan komen de verhalen, waarbij de kleinste futilliteit breed wordt uitgemeten. Maar wat zijn die verhalen waard, zeker als het om de hoeveelheid gaat? Binnen de spoorwegen en bijvoorbeeld ook binnen de politie worden onderzoeken als deze aangegrepen om actie te krijgen. Als een winkelier een winkeldief in de kraag grijpt en wil dat de politie erbij komt vertelt hij een verhaal als "dit is een lastige vent, en agressief dat hij is! Jullie moeten gauw komen." De agent komt en noteert dat in zijn boekje, en dat soort dingen komt zo in de statistieken.'

Ik wil reëel aanwezige problemen niet ontkennen, maar er zijn ook beelden in het spel, het is ook een *gevoel* van onveiligheid, het zit voor een groot deel ook tussen de oren. In de media wordt uitvoerig bericht over mensen die in een conflict tussenbeide kwamen en zelf slachtoffer werden, soms met dodelijke afloop. Maar er is in de media, in sociaal wetenschappelijk onderzoek en in de politiek nooit aandacht voor die talloze keren dat iemand ingrijpt en tot een goede oplossing komt.

Ik heb eens bij mezelf eens een onderzoekje gedaan, tijdens onze reis naar de vakantiebestemming. De autostrada van Milaan naar Bologna is net een autorace-circuit. Ik strooide voortdurend verhalen rond over de ongelooflijke agressie van patsers in grote auto's, de arm uit het raam, het knipperlicht permanent aan, die mij van de linker weghelft probeerden te drukken en me probeerden te snijden. Ik heb een jaar later eens onderzocht hoe vaak dat nu in werkelijkheid tussen Muiden en Bologna voorkomt. Ik kwam op in totaal drie keer. Het idee dat het zo'n agressieve bende is heeft te maken met de omvang van het verkeer, maar ook met het feit dat, als er inderdaad agressief gedrag plaatsvindt (die drie keer dus), *ik* daar zo'n punt van maak. Die andere jaren zal het niet veel meer geweest zijn. Hier in Amsterdam maak ik het nog mee dat in de tram een jongere aan mij vraagt "wilt u hier zitten" en dat gebeurt toch ook in dat publieke domein.'

We zijn niet machteloos

'Je kunt bij dit glas zeggen dat het half vol of half leeg is en ik zeg vooral het eerste, dat probeer ik tenminste bij alles wat ik doe. Als we alleen maar praten over de problemen, dan zitten we elkaar met z'n allen de put in te praten. En om de problemen geïnspireerd te kunnen aanpakken moeten we aandacht geven aan de interacties waarin het goed gaat. Dat geeft immers de inspiratie en de bouwstenen om de problemen aan te pakken. Hoe erg de verhalen ook zijn die mensen mij vertellen en als het waar zou zijn (wat ik niet geloof) dat 99 procent van de relaties tussen mensen verziekt zijn en mensen elkaar de vernieling in helpen, dan nog vind ik dat er mensen moeten zijn die naar die 1 procent kijken waarin het goed gaat. Iedereen moet zich oefenen om naar de werkelijkheid te kijken en dan zie je dat mensen heel creatief zijn in het oplossen van conflicten en het omgaan met agressie. Tijdens een lezing over agressie en geweld op een school vroeg ik de aanwezig leraren eens om de beurt een verhaal te vertellen uit hun eigen leven (privé of beroeps) waarbij dat hen gelukt was. Na enig moeizaam nadenken kwamen ze met verhalen, waarin ze bewezen dat ze over mentale krachten beschikken om met deze gebeurtenissen om te gaan. Ook in mijn werk met politiemensen gebeurt dat – het delen van verhalen over agressie, waarbij het probleem wordt opgelost en iedereen in zijn waarde gelaten wordt. Dat is geen idealisme van mij, maar het is juist realistisch. Mensen zijn heel begaafd om problemen van geweld en agressie aan te pakken, zonder zich op een "deskundige" te hoeven verlaten. We zetten onszelf te vaak in een machteloze slachtofferrol neer, waar je niet meer uitkomt.

Ik praat daarom helemaal niet zo graag over geweld, er wordt veel te veel over gepraat. Het is veel interessanter te letten op de manieren waarop mensen het weer goed maken met elkaar.'

Conservatiever?

Welke invloed hebben de media? Er wordt vaak een dubbele moraal gehanteerd met betrekking tot geweld: het is slecht, maar anderzijds krijgt het de ruimte – is dus blijkbaar niet zo slecht – in de media.

Hier weet ik niet zo erg veel van, maar ik begrijp dat het nogal dubbelzinnig is. Er zijn bijvoorbeeld mensen die zeggen dat het wel goed is dat je agressie kunt uitleven in virtuele werelden, dat is beter dan in de tastbare werkelijkheid. De media dicteren wel mede onze kijk op de werkelijkheid – ons voelen en denken. Ook met betrekking tot het hiervoor besproken gevoel van onveiligheid.

Zijn we in de individualisering en 'vrijheid blijheid' niet te ver doorgeslagen? Als bijvoorbeeld de communicatie in gezinnen vooral verloopt via het prikbord in de keuken, dan is er toch wel wat mis.

Ik merk dat ik op dit punt conservatiever word, in de zin van meer zorg voor en zorg om waarden, zoals als ouders voldoende tijd maken voor de opvoeding van de kinderen thuis, het minder buitenshuis werken van ouders als de kinderen nog jong zijn, en dergelijke. Het is goed dat ook in liberale kring en binnen het feminisme opnieuw wordt nagedacht over de grenzen van de individuele vrijheid, over gebondenheid en verbondenheid, die ook een belangrijke rol spelen in ons leven.'

Terughoudend

Jij brengt in dit gesprek vooral fundamentele pedagogische zaken naar voren. Wij begrijpen dat je er niet voor bent om bij incidenten, bijvoorbeeld ruzie tussen kinderen, er meteen tussen te springen.

'Ik las pas nog bij De Waal, de beroemde primaten-onderzoeker, hoe belangrijk fysieke contacten zijn, ook in de vorm van vechten. De politie wordt nogal eens bij burenrudies gehaald, maar we hebben ook ontdekt dat lijfelijk geweld juist plaatsvindt als de politie in de buurt is, alsof men zich dan voldoende veilig voelt. In principe is het veel beter als je die twee mensen, die elkaar jaren hebben getreiterd en misschien juist door de aanwezigheid van de politie de veiligheid voelen om nu eindelijk elkaar in ongezouten taal de waarheid te zeggen, te laten begaan, ook omdat mensen daarna in de gunstige conditie komen om het weer bij te kunnen leggen. Als er levensgevaar dreigt is het een ander verhaal, dan moet je mensen tegen elkaar en tegen zichzelf beschermen.'

'Stel dat ik twee mensen op straat elkaar zie aftuigen, moet ik dan maar gewoon doorlopen en denken 'straks maken ze het wel weer goed' en me nergens me bemoeien?'

'Nou laten we ons eens beperken tot een situatie die we kunnen inschatten, een ruzie bijvoorbeeld tussen twee leerlingen op school. Je kent ze een beetje, je kunt inschattingen maken of het echt uit de hand zal lopen, etc. Belangrijk is ook of er evenwichtige machtsverhoudingen zijn tussen de vechters. Waar de machtsverhoudingen te ver uit balans zijn vind ik het ook terecht als de politie of een leerkracht in dit geval gaat ingrijpen. Dat doet me ook denken aan het verhaaltje van Eichhorn, over een jongetje dat steeds weer medeleerlingen aftuigde tijdens de pauze. Straffen hielp niet, hij deed het steeds weer. Tot Eichhorn tegen hen zei: "Als je nou toch iemand wil aftuigen, doe dat dan achter die schutting, want elke keer ben je weer het haasje en krijg je straf". En toen was het afgelopen. Het gaat in dit verhaal over een paradoxale boodschap, om onverwachte, creatieve reacties, die een geïkt verwachtingspatroon doorbreken. Blijf bij je eigen bronnen en krachten en leun niet op de media, die ook alleen maar roepen om meer van hetzelfde: meer en strengere straffen, meer politie, pepperspray, etc. Als dienders zich hierop oriënteren – en gelukkig doen ze dat niet - kom je op een heilloze weg.

Opvoeden tot vrede

Jij moet niet zoveel hebben van al die 'anti-educaties' en als ik je goed begrijp gaat het jou vooral om opvoeden tot vrede.

'Ja, aansluitend bij waar we het eerder over hadden – dat je kinderen niet moet overladen met beperkende geboden en verboden, maar je moet richten op "je mag er zijn" - dan gaat het om andere typen waarden dan voornoemde ge- en verboden – het gaat om een bevrijdend perspectief dat ruimte en lucht geeft. Wij doen alles om meer te weten over geweld: typen, oorzaken, verschijningsvormen, etc. Maar waarover we vrijwel niets weten is hoe mensen het weer goed maken. Bioloog Frans de Waal weet in zijn eentje meer over het verzoeningsgedrag bij apen dan alle sociale wetenschappers bij elkaar over het verzoeningsgedrag bij mensen. We moeten het hebben over hoe relaties weer hersteld worden. Dat gebeurt ook op grote schaal, want er zijn zoveel conflicten in de samenleving en als relaties niet hersteld zouden worden, dan was het een permanente burgeroorlog, maar dat is het niet. Er moet overal veel verzoend en vergeven worden, maar waar en hoe, daar praten we nooit over. Daar moeten we het over hebben, en dan niet alleen over het visioen, maar ook gewoon praktisch: de inspiratie en handgrepen krijgen om weer vrede te kunnen stichten. Ik heb toch het gevoel dat mensen, of ze nu zwart of wit zijn, over een aantal basale behoeften en vermogens beschikken, uitzonderingen daargelaten (vaak van ziekelijke aard of soms door de cultuur gedictieerd, zoals bloedwraak), die allemaal tenderen naar vrede. Zelfs in vreselijke situaties als Rwanda vindt op grote schaal vergeving en verzoening plaats. Iemand als Nelson Mandela is een lichtend voorbeeld, maar zoek het vooral in je eigen omgeving. Toen tweeduizend jaar geleden aan een timmermanszoon gevraagd werd wat barmhartigheid is kwam hij ook niet aan

met een verwijzing naar een soort Moeder Teresa uit zijn tijd, maar vertelde een verhaal dat speelde langs de weg van Jeruzalem naar Jericho, in de eigen omgeving van de hoorders dus en niet als ver van je bed show. Hij nodigt zo uit om te kijken naar wat in je eigen omgeving al gebeurt. Dat vind ik heel principieel. In het onderwijs moet je jezelf dan ook oefenen om voorbeelden in de omgeving van jezelf en de kinderen op te delven en ze eruit te lichten. Als je aanstekelijke verhalen wilt vertellen over het hier en nu zul je dan ook verbonden moeten zijn met je omgeving, anders heb je niets te vertellen. Dat betekent ook – even kort door de bocht - dat we moeten ophouden om naar die actualiteitenrubrieken te kijken, omdat ze je afhouden van wat hier en nu gebeurt. Ik weet daarbij ook wel dat onze “directe” omgeving niet meer de beperkte geografische omgeving is, maar pas op voor vervreemding van je eigen situatie. Ik ken mensen bij wie de tranen over de wangen biggelen bij de beelden van de Waarheids- en Verzoeningscommissie in Zuid-Afrika, maar als het hier gebeurt is Leiden in last.

Pragmatisch optimisme

Je zegt dat je geen idealistisch mens bent, maar je hebt toch een vrij optimistisch mensbeeld voor iemand die dagelijks toch een flinke portie ellende over zich heen krijgt.

Van mezelf uit ben ik niet zo'n optimist, maar ik weet niet of mensen van nature goed of slecht zijn. Ik ben meer een pragmatische optimist – ik ga uit van het goede in mensen, anders red ik het niet. Als je van het tegenovergestelde uitgaat kun je de tent wel sluiten, dan moet je de totale dictatuur invoeren (die overigens ook niet werkt) of accepteren dat we tot een steeds grotere chaos vervallen. Als de regering en alle ambtenaren in ons land drie weken zouden staken, dan zou alles gewoon doordraaien. Maar als alle gewone mensen ophouden met onderlinge dienstbaarheid (die veel groter is – zo blijkt uit onderzoek – dan het populaire beeld van de egocentrische en calculerende burger doet vermoeden), dan ontstaat echt chaos. Colet van der Ven citeert in De Bazuin wat een achtjarig kind in een wijsgerig tijdschrift zei: “De zin van het leven is dat als ik op de stoep fiets, mijn moeder kijkt.” Daar zit voor mij zo'n beetje alles in.’

Dr. Frans Denkers is algemeen adviseur bij de regiopolitie Amsterdam/Amstelland en tevens projectleider van het project 'Christelijk - Humanistische Waarden en Conflicten' aan het Centrum voor Ethiek van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Gepubliceerd in: Mensen-kinderen, jrg. 15, nr. 5, mei 2000

Kees Both

AUTONOMIE VAN KINDEREN, EMOTIONELE VERWAARLOZING EN JOHANN SEBASTIAN BACH

Dromen, verwachtingen en hoop van orthopedagoge Paulien Kuipers

Opvoeden in onze samenleving lijkt steeds moeilijker te worden, mede door de grote invloed van economische krachten en de groeiende dominantie van het beheersmatige denken.

Blijvend is het belang om kinderen (en hun opvoeders) als persoon serieus te nemen. Zij verdienen alle respect van de wereld.

Een scherpe analyse van de huidige situatie van opvoeding en onderwijs en een perspectief op een humane opvoeding, in gezin, school en samenleving.

Biografisch

Ik spreek met Paulien Kuipers, in haar werkkamer in Maastricht. Ze vertelt over haar ontwikkeling als pedagoge. Studeerde in Groningen ('Bladergroen was daar toen nog'), onderbrak haar studie halverwege en was toen werkzaam in de jeugdhulpverlening, pakte later haar studie weer op en rondde deze af met een scriptie over 'vader – dochter incest', toen nog een taboe en een onbekend terrein. Na verhuizing naar Maastricht daar werkzaam als docente en schooldecaan in het beroepsonderwijs, werkte voorts vijf jaar in de jeugdhulpverlening, waar zij onder andere trainingen verzorgde aan hulpverleningsinstellingen. Richtte een eigen stichting op, 'Stichting Ouderschap', waarbinnen zij de hiervoor beschreven cursussen verzorgde, die later ook via het RIAGG hun weg vonden. Vervolgens werkte zij een aantal jaren bij de Raad voor de Kinderbescherming. Nu werkt zij als zelfstandig therapeute en adviseuse. Heeft samen met haar man twee kinderen.

Ziekte van het beheersmanagement

Waarom ben je voor jezelf begonnen?

'Ik heb me aan de organisaties waarbinnen ik werkte onttrokken, omdat ik me daar steeds minder thuis voelde. In alle bedrijven, scholen en bij de kindbescherming heerst wat ik noem 'de ziekte van het beheersmanagement'. Als je de hoeveelheid energie die in een instelling of bedrijf aanwezig is op 100 procent stelt, dan durf ik vrij zeker te stellen dat deze energie voor 80 procent opgaat aan beheersmatige zaken, zoals zaken goed op papier krijgen. Kijk maar eens naar de agenda's van vergaderingen, die bijna altijd gaan over vragen als "wie doet wat, wanneer en hoe en wie is daar de baas over?" en soortgelijke vragen. De bazen die benoemd worden zijn dan ook als regel mensen die heel weinig idee hebben over de inhoud. Je ziet dan een steeds sterkere splitsing tussen inhoud en beheersmanagement. De mensen op de werkvloer zijn daarvan de dupe. Zij zitten met inhoudelijke vragen, zoals "wat moet ik met dat kind aan?" Als daarover vragen gesteld worden blijven op de een of andere manier alle deuren dicht. Je krijgt dan terug: "Jij bent de professionele kracht, jij moet het weten". Er ontstaat dan emotionele armoede wat de inhoud betreft, ook op scholen. Het lijkt wel of er geen kader meer is voor inhoudelijke vragen en ik merk steeds meer dat er ook geen taal meer voor is. De taal van de beroepskracht van de werkvloer ("gevuuld" met emoties, vanuit de betrokkenheid bij de mensen om wie het gaat) wordt steeds minder gehoord. Daar wilde ik me vrij van maken.'

Preventief

'Ik probeer preventief te werken met ouders, problemen vroegtijdig bespreekbaar te maken in een cursus over kinderen en opvoedingsvaardigheden. Belangrijk daarbij is reflectie, het bewust worden van patronen die jij als opvoeder vanuit je eigen ervaring als kind vaak herhaalt tegenover je eigen kinderen. Bijvoorbeeld dat jij veel geslagen bent, dat je een moeder had die nooit echt aandacht voor je had. Dat soort ervaringen werkt door in het ouderschap, zoals doodsbang zijn om in conflicten terecht te komen of dat je alleen luistert en nooit een advies geeft of je hoort jezelf weer de adviezen geven die jouw moeder ook gaf, enzovoorts. Dit soort processen speelt zo'n belangrijke rol dat het van belang is om stil te staan bij wat voor ouder je bent. Als je niet stilstaat bij dit menselijk tekort, dan loop je grote kans dat het steeds maar doorgaat, generaties lang. In de kindbescherming merk je vaak dat je bij een kind het dossier van de ouders uit de kast kunt trekken waar dezelfde soort problemen al speelden en bij de ouders van die ouders. Ik hoop dat ik door mijn werk eraan kan bijdragen dat er verbetering kan optreden. In dat opzicht vind ik opvoeden een vak, je kunt dingen bijleren. Het is niet zo dat je het alleen

hoeft te doen met de rugzak die jij toevallig van je ouders meegekregen hebt. Patronen zijn vaak hardnekkig, maar dat is geen reden om niets aan herscholing te doen.'

Johann Sebastian Bach

We spreken hier over dromen, verwachtingen en hoop. Kan je kort aangeven waar je dan in eerste instantie aan denkt?

Ik ben in mijn werk vooral bezig met het veilig stellen en zo mogelijk vergroten van de autonomie van kinderen, probeer wat te doen aan emotionele verwaarlozing (dat kom ik heel veel tegen, in alle sociale lagen!) en tenslotte ben ik in relatie tot gezinnen erg veel bezig met Bach, de componist.

Bach? Hoezo?

'Als ik hier ouders met kinderen heb voor een gesprek, dan luister ik naar hun verhalen en dan komt vaak een sonate of cantate van Bach in mijn hoofd. Ik hoor en zie de mensen telkens hetzelfde thema herhalen, alleen in een andere toonsoort. Ze hebben helemaal niet door dat ze samen een compositie aan het maken zijn, ze horen elkaars stemmen niet (ik zing zelf ook in een koor) en willen die ook vaak niet horen, tetteren elk hun eigen melodie, terwijl het samen heel mooi zou kunnen klinken, ook omdat het hetzelfde thema is. Ik zie vaak dat twee in een gezin nog wel op elkaar afstemmen, terwijl de anderen er hun melodie doorheen tetteren, zonder afstemming. Ik probeer het thema te vinden en probeer dan de afstemming te zoeken.'

Waarom Bach?

'Omdat deze componist in mijn ogen het best erin slaagt om stemmen met hun eigenheid tot hun recht te laten komen en er tevens een eenheid van weet te maken. De meeste componisten geven ruimte aan een of twee melodieën en maken de rest daaraan ondergeschikt. In een gezin zou dat niet zo moeten zijn. Ik ben de dirigent die zorgt voor de afstemming en dat vind ik mijn taak: ervoor zorgen dat de oren opengaan voor elkaars melodie. Ik zie een ADHD-kind voor me, dat zo gewend is dat er niet naar hem geluisterd wordt, dat hij keihard één thema door de ruimte dendert. Ze hebben zich allemaal aan hem aangepast (= niet geluisterd) en dan krijg je armoedige gezinsklanken, terwijl toch iedereen goed zijn best doet. Ook daar is afstemming heel belangrijk.'

Autonomie

'In mijn werk wil ik meer zichtbaar maken (meer pretenties heb ik niet) dat een kind inhoud heeft, dat er gedachten, gevoelens en wensen in dit kind leven. Dat doe ik door artikelen te schrijven, cursussen te geven en door, op micro-niveau, in gezinnen te interveniëren. Ik probeer kinderen en volwassenen hun eigen waarden te laten hervinden. Daarbij werk ik vaak met kinderen en ouders samen. In een echtscheidings situatie bijvoorbeeld probeer ik alle betrokkenen een eigen autonomie in dat verhaal te geven. In zo'n situatie wordt het kind als slachtoffer gezien, maar ik vind dat ook dan het kind recht heeft op een eigen verhaal over die scheiding en op een autonome positie daarin. Het heeft recht op zoveel informatie over de scheiding van de ouders, dat het in staat is daar zelf een goed verhaal over te maken. Ook moet het kind weten wat zijn verantwoordelijkheden zijn als zijn ouders gaan scheiden, namelijk het onderhouden van relaties met beiden. Zo kun je een kind ook weerbaar maken ten aanzien van zijn ouders.'

'Ik ga ervan uit en ik wil helder maken voor alle mensen met wie ik te maken heb dat een kind niet een la is, waar je van alles in kunt gooien, maar dat een kind, hoe jong het ook is, alle respect van de wereld verdient. Ouders moeten dan ook geen grenzen van kinderen overschrijden, zonder dat kinderen daar zeggenschap over hebben. Je trekt bijvoorbeeld een kind niet op schoot, zonder zijn toestemming. Liefst laat je hiervoor het initiatief bij het kind. Als een kind aangeeft dat het niet wil, moet je de autonomie van het kind respecteren.'

Zie ook het thema van je doctoraalscriptie.

'Inderdaad, die gaat over grenzen en grensoverschrijdingen tussen kind en ouders. Kinderen kunnen ook zelf over problemen en oplossingen daarvan nadenken. Ik vind dat zo belangrijk, want als je zelf geen respect ervaren hebt, dan kun je dat later (tegenover de volgende generatie) ook moeilijk opbrengen voor anderen.'

'Zie mij', 'hoor mij'

'Als we letten op de grote lijn van ontwikkelingen in de samenleving, zoals het wegspeken van de inhoud door het beheersmanagement, dan zie je dat op andere niveaus terug. Op meso-niveau, in scholen bijvoorbeeld. Daar zijn ze druk met stukken schrijven, met organiseren, enzovoorts, maar er is nauwelijks aandacht en tijd voor hoe je werkelijk een kind kunt helpen en hoe je kunt afstemmen. Er is ook veel te weinig aandacht voor het kind dat roept 'zie mij', 'hoor mij'. Ook op micro-niveau, in gezinnen zie je dat terug.

Ik zie het als mijn missie – mijn droom – dat weer onder de aandacht te brengen, te expliciteren van wat er werkelijk leeft bij kinderen. Ik vind dat het kind werkelijk in nood is door ontwikkelingen in de samenleving, waarbij het beheersmanagement alles overneemt. Ouders worden gedwongen door een startershypotheek tweeverdieners te zijn en komen zo in een jachtig en haastig bestaan terecht, waardoor het beheersmanagement in hun huishouden de overhand krijgt en er alleen nog maar aandacht is voor de vraag hoe je de taken zo goed mogelijk kunt doen en verdelen. Waar moet je als kind dan heen met je gedachten en gevoelens?'

Kan je een voorbeeld geven?

'Ik zie een kind voor me van zes, die om acht uur naar de voorschoolse opvang gebracht wordt, heel liefdevol met een kus van mam daar wordt afgegeven, vervolgens daarvandaan naar de basisschool gaat en op school die week met twee juffen te maken heeft. Vervolgens blijft meneertje over, onder toezicht van overblijfmoeders die ook iets over hem te zeggen hebben en intussen zit hij vanaf acht uur al in groepsverband. Dan begint de school weer en is er een of andere vakleerkracht die nog een les geeft. Om drie uur wordt hij opgehaald voor de naschoolse opvang. De normen voor de buitenschoolse opvang zijn schandelijk, daar zit hij met vijftig kinderen bij twee groepsleidsters. Om zes uur wordt hij, zeer liefdevol opgehaald door pap die de vergadering van zijn werk tot hier heeft zitten, in een fusie en reorganisatie zit en een opgebouwde stress heeft tot aan zijn plafond. Dan is het hele gezin zo ontzettend moe en overbelast en dan moeten ze nog even langs de Albert Heijn, die is gelukkig tot tien uur open, dan wordt er een maaltijd gehaald en in de magnetron gestopt, er wordt gegeten en nog even tv gekeken. Dat jongetje is dan zo moe dat hij nodig naar bed moet, want morgen heeft hij weer zo'n programma.'

Versnippering

Wat kan je hieraan doen?

'Ik vind het heel belangrijk dat er meer geld komt voor kinderopvang, zodat de groepen kleiner kunnen worden. Verder moet je nadenken over de afstemming van al die opvoeders op een dag, waarbij de ouders hoofdopvoeder blijven, want dat gebeurt heel slecht. Het kind wordt door die versnippering niet echt gezien. Zodra je gaat praten over een kind – hoe hij is, hoe hij loopt en springt, waar hij bang voor is, etc., dan sluit je als opvoeder het kind in je hart en ik denk dat je er dan ook veel beter mee omgaat, als je ogen geopend zijn voor een ander, voor een kind.

De economie leidt ons, domineert ons leven en mensen passen zich daarbij aan. Daar ben ik op tegen, maar het is zo. Iedereen moet betaald werk gaan doen, bijstandsmoeders ook. Maar ten koste waarvan? Deze discussie moet maatschappelijk gevoerd worden.'

Grenzen stellen

'In de opvoeding zie je dat de balans er uit raakt. Ouders willen toch het beste voor hun kinderen en gaan het gebrek aan aandacht voor hun kinderen overcompenseren. Het grootste pedagogische debacle vind ik het geen grenzen meer stellen.

In deze tijd zien je dat we kinderen enerzijds problematiseren en anderzijds op de troon zetten, terwijl kinderen er eigenlijk alleen maar om vragen om op een gezonde manier gerespecteerd te worden. Daar hoort ook het stellen van grenzen bij. Je moet jezelf als ouder ook niet weggooien en een goede afgrenzing tussen ouders en kinderen is er ook voorwaarde voor dat je elkaar kunt horen en zien. Dat de melodie gehoord, maar niet geannexeerd kan worden, dat er ruimte is voor jouw eigen gedachten, gevoelens en wensen. Maar ook geldt: als een kind geen beperkingen ervaart kan het net zo hard niet groeien als wanneer de beperkingen te strak zijn. Ik ben wat dat betreft een aanhanger van de theorie van Françoise Dolto, een psycho-analytica uit de vorige eeuw (F. Dolto – Kinderen aan het woord, SUN, Nijmegen, 1998), die stelt dat als een kind niet beperkt wordt, het ook niet kan leren vanuit zijn frustratiemomenten, waarbij het belangrijk is dat deze beperkingen vanuit een liefdevolle houding worden gegeven. Ik zie hier in mijn praktijk veel kinderen die dat niet of onvoldoende ervaren hebben. Bijvoorbeeld een kind van elf, dat als een baby op de bank tegen zijn mamma hangt, met haar ketting speelt en bij wijze van spreken nog met zijn duim in zijn mond zit. Hij heeft nog een beetje het lichaam

van een baby, met wat vetkussens hier en daar. Dat die moeder dat volhoudt om dat kind tegen zich aan te laten liggen, in plaats dat ze zegt 'daar is een stoel, ga daar maar zitten, ik wil gewoon met deze mevrouw praten en jij zit daar'. Begrenzings van het lichaam, van de ruimte, etc. het is zo simpel, maar ze worden niet meer getrokken. Het heeft waarschijnlijk ook te maken met een schuldgevoel van ouders, dat ze het kind feitelijk te weinig aandacht (kunnen) geven. Ze zijn weinig thuis, het kind zit in een huiswerkklas, etc. dus "nou ja – laat maar zo". Door dit alles komt er meer druk op de school. Als opvoeding thuis dan niet kan, dan moet het maar op school, zo is de redenering.'

Onheldere discussie

'De laatste jaren zie je dat er een overdracht plaatsvindt van opvoedingsverantwoordelijkheden van ouders naar school. De ouders kunnen het minder aan. Zij geven de daadwerkelijke pedagogische taak steeds meer uit handen, noodgedwongen of bewust gekozen. Kinderopvang, buitenschoolse opvang en vooral ook de school moeten dat gat dan vullen. Het is er bij scholen ingeslopen dat zij, behalve de zorg voor het cognitieve leren, steeds meer verantwoordelijk worden voor de sociale en emotionele ontwikkeling en de socialisatie van kinderen. De discussie over deze overdracht van verantwoordelijkheid van de primaire opvoeders naar de school is vaak uitermate onhelder. Ik kom vaak tegen dat de ouders verwachtingen hebben over de pedagogische taak van de school, die de school niet of half oppakt en vaak te weinig, naar de zin van ouders.

Ik zie zich hier herhalen wat tussen ouders en kinderen vaak plaatsvindt: het niet stellen van grenzen. De school geeft aan ouders onvoldoende aan waar de grenzen liggen en waar hun verantwoordelijkheid ophoudt. Leerkrachten worden hier heel erg overvraagd, want als het niet goed gaat met een kind staan de ouders op de stoep en overladen de school met verwijten. Leerkrachten hebben meestal geen visie achter zich van de school, waarin de verantwoordelijkheid van de school beperkt wordt. Laat scholen eens beginnen met te zeggen dat ze hier geen taak hebben en voorts kun je dan kijken of je stukjes van die taak op je kunt nemen. Het is moeilijker van een groot geheel iets kleins te maken dan omgekeerd. Nu komen ouders te pas en te onpas bij de school en voelen leerkrachten zich schuldig: 'ik had dat bij dit kind moeten zien', etc. Ouders leggen het wel erg makkelijk op het bordje van de school. Hun onmacht wordt geëxternaliseerd in boosheid op de school, wat leidt tot vervreemding van het kind.'

Emotionele verwaarlozing

Kan je nog iets zeggen over dit verschijnsel?

'Ik versta hieronder het niet respecteren door ouders van hun kind. Er is niet voldoende interesse om werkelijk na te gaan wat het kind denkt, voelt en wil. Het kind maakt, net zoals jijzelf, overdag een heleboel mee, komt geëmotioneerd thuis en als ouders zeg je dan zoiets als 'ach, je bent een beetje moe, morgen komt er weer een dag'. Als dit structureel is kan en mag een kind niet voelen wat het voelt. Als er gecommuniceerd wordt is het in termen van beheersmanagement, zonder inhoudelijke aandacht. Op scholen zie ik het dat overigens ook: het gebrek aan aandacht voor de emoties van het kind.'

Hoe komt dat?

'Dan moet je als leerkracht ook iets met je eigen emoties en waar haal je de tijd vandaan? Stilstaan bij de gevoelens van een ander betekent dat je ook stilstaat bij je eigen gevoelens, dat er tijd is in je leven voor contemplatie en meditatie. En wie heeft dat nog? Hoe je met gevoelens omgaat leef je voor en dat geef je zo door aan je kinderen. Je bent al overbelast, leraren behoren tot de meest overbelaste beroepsgroepen die ik ken: al die eisen, zonder dat er begrenzingen zijn. Als je grenzen stelt kun je ook weer lucht krijgen. Maar waar moet je beginnen en hoe kun je dan voldoende aandacht hebben voor dit kind? Niemand die aan jou vraagt wat je voelt en als je ziek wordt krijg je een bos bloemen en dat is het dan. Je hebt zelf de verplichting er weer bovenop te krabbelen. Het gevoel tekort te schieten is wijdverbreid en dat komt door die onbegrenstheid.'

Jenaplanscholen

'Ik vraag me af hoe dat in Jenaplanscholen is, die, voorzover ik weet, als regel werken vanuit een sterk pedagogisch engagement. Zij zullen die opvoedingstaak wel oppakken, maar ook dan moet je je grenzen kennen. Je kunt ervoor kiezen dat je in gesprek met de ouders de grenzen concreet maakt, periodiek een gesprek over een kind hebt en zo ook samen uitzoekt op wiens bord het ligt, wie wat doet. Als je dat precies bijhoudt heb je na een jaar of twee een heel goed overzicht van verantwoordelijkheden en wat daarmee gedaan wordt. Ook kun je zo zien als een bepaald terrein niet goed gevuld wordt of als een kind niet goed in beeld komt. Dan moet je er anderen bij kunnen halen, in overleg. Zo kun je inhoud aan je pedagogische taak geven. Het werken in

stamgroepen, met een meerjarig samen optrekken van kinderen en leerkrachten, kan daarbij een groot voordeel zijn.

Ouders zijn en blijven de opvoeders, daar kun je niet omheen, al zijn ze maar de case-managers, die de opvoeding voor negentig procent uitbesteden. Zij moeten het overzicht houden. Er moet voorkomen worden dat ouders hun kinderen dumpen bij de school.

Als ouder zou ik wel willen weten waaruit blijkt dat Jenaplanscholen een opvoedende taak hebben, om te voorkomen dat er onvrede ontstaat. Een studiedag met ouders hierover kan al veel ophelderen.'

Leerkrachten pedagogisch verwaarloosd

'Leerkrachten worden vaak niet gezien, zij worden ernstig emotioneel verwaarloosd. Ze worden alleen op hun hoofd aangesproken, zonder aandacht voor hun hart. In teams zie je dan ook vaak dat het proces zich daar herhaalt, dat emotionele tekorten gevuld moeten worden door een collega. Je moet je verhalen aan elkaar kwijt kunnen, en als daar onvoldoende ruimte voor is komt iedereen tekort. Waar kunnen leerkrachten bijtanken? Het heeft te maken met tijd en prioriteit. Ontspanning en verwerkingstijd moet je, zo is de populaire opvatting, maar buiten je werk zoeken, niet binnen je taak. Volgens mij klopt dat niet. Als je werkt hoort daar ook de verwerking bij.

De school maakt ook deel uit van de onbegrensde hectiek van de verhaasting in de samenleving. Je kunt proberen er wat aan te doen, door heel helder te zijn over je prioriteiten (ook wat je niet doet), hoe moeilijk dat ook is. Je kunt ook externe deskundigheid in huis halen (eventueel voor bepaalde tijd) die bewaakt dat gevoelens en de inhoud van het werk de aandacht krijgen die ze verdienen, die aandacht heeft voor de vraag wat het betekent om in deze school te werken. Dat kan door intervisie, coaching, etc. Het kan ook de taak zijn van een directielid of van maatjes in de school. Zo kunnen leerkrachten meer tot rust komen en over de heetste hangijzers (de moeilijke kinderen) ruggespraak houden, puur op het niveau van het beleven van het werk. Als je eenmaal overspannen geweest bent zul je daarna nooit meer een bepaald soort ruimte afgeven. Scholen leven eigenlijk in een overspannen toestand. Dat geldt vooral voor de meest idealistische en slechtst afgegrensde scholen.'

Afgrenzing en onderscheid

'Kern van mijn kijk op het leven is het denken in termen van afgrenzing, onderscheid en autonomie. Van daaruit moet je zoeken naar afstemming van verschillende belangen, vanuit autonome posities. Je kunt pas tot echte relaties komen als je als autonoom iemand in de wereld staat. Dat geldt ook voor de afgrenzing tussen ouders en school, leerkrachten en kinderen. Helderheid en duidelijkheid over je eigen taken en verantwoordelijkheden en aandacht voor de gevoelens daarbij is van belang. Relaties veronderstellen onderscheid, maar omgekeerd is er niks aan om in je eentje een melodie te produceren. Samen met anderen klinkt het veel mooier. Je bent daarom verplicht jouw melodie zo mooi mogelijk te laten klinken.'

Gepubliceerd in Mensen-kinderen, jgr. 16, nr. 1, september 2000

Kees Both

EIGEN KEUZES MAKEN EN DAARVOOR OOK VERANTWOORDELIJK KUNNEN ZIJN Dromen, verwachtingen en hoop van socioloog Harry Coenen

'Ik ben afgestudeerd in de theoretische- en de onderwijssociologie en heb onder andere ook samengewerkt met Matthijssen, die in zijn boek "Klasse-onderwijs" positieve dingen over Jenaplan schreef. Ik weet er dus wel wat van af. Daarom ook valt het me op dat in jullie boek 'Jenaplan op weg naar de 21^e eeuw' het leren nemen van eigen verantwoordelijkheid en het maken van eigen keuzes zo weinig expliciet aan de orde komt. Tenminste als ik afa op de hoofdstukken over maatschappelijke trends en over kwaliteit van het onderwijs. Dat is misschien niet helemaal vreemd, omdat de Jenaplanschool sterk gericht is op het leren *samenleven*, je in de wereld goed kunnen thuis voelen en dergelijke sociale doelen. Voor mij is het kunnen nemen van eigen verantwoordelijkheid de kern van waar het in het onderwijs zou moeten gaan. Dat hangt ook samen met maatschappelijke ontwikkelingen, waarbij oude zekerheden wegvallen en onze maatschappij steeds meer te typeren valt als een *risico-maatschappij*. Ik denk overigens dat het Jenaplanonderwijs ook binnen deze situatie veel kansen heeft'.

Aldus, uitdagend, Harry Coenen, hoogleraar Algemene Sociale Wetenschappen aan de Universiteit Utrecht, in het bijzonder over de Verzorgingsstaat, met een bijzondere nadruk op arbeidsvraagstukken. Een mond vol. Ik praat met hem in zijn kamer op de dertiende verdieping van het sfeerloze gebouw in het universiteits-complex De Uithof. Hij heeft een prachtig uitzicht over het gebied ten Zuiden van Utrecht. Ook in zijn vakgebied houdt hij van grote lijnen en vergezichten, maar staat tegelijkertijd met beide benen in de concrete maatschappelijke werkelijkheid.

De grote verhalen zijn voorbij

'Het is vaak gezegd: de "grote verhalen" van onze Westerse cultuur - de maatschappelijke en religieuze systemen die voor een zeer groot deel bepaalden hoe wij moesten denken, voelen en ons gedragen - zijn hun macht kwijtgeraakt. Je kon je er achter verschuilen en ze verhinderden je om werkelijk eigen keuzes te maken. Je was lid van de kerk, de vakbeweging, een politieke partij en dus Het verdwijnen van de "grote verhalen" zie je ook aan de paarse coalitie. De liberalen doen water in de wijn en zien dat ze de verzorgingsstaat toch niet helemaal kunnen missen en de sociaal-democraten ontdekken dat marktmechanismen ook voordelen hebben. Het resultaat is een tamelijk kleurloos, pragmatisch beleid en een parlement dat nauwelijks tegenspel biedt aan de regering. Deze nieuwe situatie geeft echter ook speelruimte aan individuele mensen en groepen, al zijn er ook nieuwe risico's.'

Risicomaatschappij

'We leven in wat de Duitse socioloog Ulrich Beck een "risico-maatschappij" genoemd heeft. Dat is een maatschappij waarin de productie van rijkdom steeds meer overgenomen dreigt te worden door de productie van risico's. Het eerste - de productie van rijkdom - produceert zoveel risico's, dat het gevoel van welbevinden van mensen dreigt om te slaan in onzekerheid en angst. Maatschappelijke ontwikkelingen leveren -ongewild - een uiterst dubbelzinnig resultaat op. Ik noem de risico-maatschappij een "half-moderne maatschappij". De idealen van de Verlichting - vrijheid, gelijkheid en solidariteit - zijn nog lang niet bereikt, daar kunnen we rustig aan doorwerken. We zijn nog maar halverwege. Zo wordt in onze tijd bijvoorbeeld sterk de nadruk gelegd op betaalde arbeid. Betaalde arbeid is altijd een modern principe bij uitstek geweest, het gaf status en droeg bij aan de samenhang in de maatschappij, mensen "hoorden er zo bij". Maar we zien in onze tijd dat mensen nog nooit zo hard gewerkt hebben als nu en dat we tegelijkertijd en juist door dat harde werken een steeds groeiend aantal mensen in de WAO hebben, mensen die het tempo niet kunnen bijbenen en die vanwege die nadruk op betaalde arbeid naar de marge van de samenleving geduwd worden. Je komt dus precies daar uit waar je, vanuit de idealen van de Verlichting gezien, juist niet wil uitkomen.'

De achterkant van de moderne samenleving

'We moeten, als we echt modern willen zijn, nadenken over de nadelen van de modernisering, de onbedoelde gevolgen van ons eigen individuele en collectieve handelen. Die gevolgen zijn niet afkomstig van God of van het blinde noodlot, maar komen voort uit onze eigen keuzes, of we dat nu leuk vinden of niet. Naast het beoogde resultaat zijn er veel onbedoelde en soms zeer gevaarlijke effecten. Effecten die niet altijd te voorspellen zijn en waarop je vaak maar weinig invloed kunt uitoefenen, als individu niet, maar ook niet als regering. Ons land maakt deel uit van een wereldwijde economie, daar kom je niet onderuit. Je moet meedoen, maar je hebt er totaal geen greep op. Dat geldt ook voor wetenschappelijke en technische ontwikkelingen, die moeilijk te sturen zijn. Maar met de gevolgen hebben wij allemaal te maken. Zie bijvoorbeeld fusieprocessen tussen ondernemingen. Stel dat Philips wordt overgenomen door een Amerikaans bedrijf en het hoofdkantoor wordt overgeplaatst naar de VS, dan hebben we hier een groot probleem. Nog niet zo lang geleden werd de Ford-fabriek in Amsterdam – die nota bene winst maakte – gesloten, omdat de winst niet groot genoeg bevonden werd en stonden de mensen op straat. Regeringen hebben hier niets over te vertellen, terwijl dit soort gebeurtenissen het leven van mensen voor een zeer belangrijk deel bepaalt.'

Democratische risico's

'Binnen de risico-maatschappij zijn de ecologische risico's groot. Kenmerkend hiervoor is dat ze democratisch zijn, ze raken arm en rijk beide. Vroeger konden, als de pest uitbrak, de rijken de steden ontvluchten om zo te proberen zich op het platteland de ziekte van het lijf te houden, maar nu geldt voor wereldwijde risico's "vluchten kan niet meer". Ecologische risico's zijn dan ook niet aan grenzen gebonden. Denk aan de atoomramp van Tsjernobyl – de wind stond noordwest, dus kregen de Lappen de ellende over zich heen. Als de wind net iets westelijker geweest was waren wij de klos geweest. Er is ook geen begrenzing in de tijd – nu nog worden mismaakte kinderen geboren als gevolg van Tsjernobyl en veel toekomstige slachtoffers zijn zelfs nog niet geboren!

Belangrijk zijn ook de toegenomen sociale risico's, ook in de intieme kring van gezin en familie. Grotere "dragende" verbanden vallen weg of worden zwakker, bijvoorbeeld de vakbeweging. Dat geeft meer keuzevrijheid voor individuele mensen, maar voor de oude vormen van sociale cohesie is nog niets in de plaats gekomen. Er zijn wel tekenen dat zich andere vormen van solidariteit ontwikkelen, maar dat gaat aarzelend en langzaam. Dit geeft mensen het gevoel meer onbeschermd in het leven te staan, er is meer onzekerheid, het komt meer op jezelf aan.'

Niemand kan het meer overzien

'Het belang van betaalde arbeid neem af. Enerzijds wordt veel arbeid afgestoten, wat vaak leidt tot uitsluiting. Anderzijds heeft arbeid veel minder dan in het verleden de functie dat het je dagindeling structureert en daardoor houvast geeft. Flexibele arbeid doet dit laatste niet, tenminste niet op een wijze die sociale contacten ondersteunt, integendeel. Arbeid geeft geen status meer en bindt mensen steeds minder samen.'

'Alles bijeengenomen maken deze risico's dat we kunnen spreken over een risicomatschappij, waarin we zeer veel rijkdom geproduceerd hebben, maar waarbij de balans langzamerhand dreigt om te slaan. Zie ook de blijvende armoede in bepaalde maatschappelijke sectoren bij ons, maar vooral ook wereldwijd. Afrika lijkt voor een groot deel afgeschreven te zijn, zie ook de vele vluchtelingen uit dat werelddeel. En dan te bedenken dat het de besten, de krachtigsten zijn die de beslissing nemen om weg te gaan.

Daar staat bijvoorbeeld tegenover – en ik moet daar om lachen – dat het harde beleid van Spanje tegenover Marokkaanse vluchtelingen niet verhullen kan dat, zoals uit een studie blijkt, dat de Spaanse bevolking zo snel verouderd en terugloopt dat de komende decennia 23 miljoen Marokkanen nodig zullen zijn om de Spaanse samenleving draaiend te houden. Weer zo'n paradox.'

'Niemand kan het meer overzien. Iedere daad van een regering of andere instelling of van een individu heeft onvermijdelijk onbedoelde gevolgen. Als de voorwaarden waaronder je handelt onbekend zijn is het moeilijk om op een traditionele wijze rationeel te zijn en is het uitermate moeilijk voor "verantwoordelijken" om deze verantwoordelijkheid te kunnen dragen.

Het maken van eigen keuzes wordt steeds meer mogelijk, maar ook moeilijker, gezien de vele onzekerheden. Dat geeft overal in de maatschappij grote problemen en angst. Je kunt je niet meer verschuilen achter autoriteiten en binnen sociale verbanden. Als reactie zie je dan weer dat mensen vluchten in (vermeende) zekerheden van een stellig geloof of een politieke ideologie.

Wat merk je ervan?

'Op het eerste gezicht zou je zeggen dat dit alles voor ons land niet zo opgaat, daar schijnt een grote mate van tevredenheid te heersen. Ik vermoed echter dat het hier nog zo rustig is, omdat we zo welvarend zijn, omdat de meeste van ons het goed hebben. Maar als de conjunctuur stevig terugloopt kun je er tamelijk zeker van zijn dat er grote sociale onrust zal ontstaan en is bijvoorbeeld een toename van racisme niet denkbeeldig. Zelfs nu, bij een hoogconjunctuur, hoor je al geluiden dat Nederland "vol" is. Mijn hoop is dat in een sociaal-onrustige samenleving er tegenkrachten zullen ontstaan, net zoals de vakbeweging in de 19^e eeuw uit de nood van de arbeiders ontstaan is. Mijn hoop is dat het nu op meer rationele gronden zal gebeuren dan destijds, dat men zal inzien dat je het niet zover moet laten komen. Jenaplanonderwijs is daarbij een aardig voorbeeld: je moet met mensen leren samenwerken, zorgzaam met de natuur omgaan, etc. en op grond van dergelijke overwegingen organiseer je je.

Die hoge welvaart van nu zal grote problemen opleveren als er minder te besteden valt. De materiële verworvenheden van nu worden steeds meer als een "recht" gezien, terwijl onze grote welvaart uitzonderlijk is, gezien op wereldschaal en in historisch perspectief. Ook daarom houd ik m'n hart vast.'

Tegenkrachten

'Ik ben geen cultuurpessimist en heb ook niet het gevoel dat zo moet gaan zoals het nu eenmaal gaat, ook al valt er niet veel te sturen op een ouderwetse manier. ik ken minder waarde toe aan stuurbaarheid en maakbaarheid dan vroeger. het *kan* echter ook anders gaan. alle sociale organisaties worden nu eenmaal gemaakt door individuele mensen. hun handelen bepaalt hoe de situatie is.

De landelijke en plaatselijke overheid is niet voor niets bezig met het overdragen van bevoegdheden, c.q. het decentraliseren. Weliswaar nemen ze vaak met de linkerhand weer terug wat ze met de rechterhand geven – ze schrikken vaak terug voor de vrijheid die ze geven (zo ook vaak bij het geven van meer autonomie aan scholen, KB), maar toch dat proces is gaande. Ze weten bij de overheid natuurlijk ook wel dat ze "zonder die daar beneden" niets kunnen aanvangen. Ik ben daar niet zo pessimistisch over en denk dat, wanneer mensen de gelegenheid krijgen om zelf werkelijk die keuzes te maken die belangrijk voor hen zijn, dat dan weer nieuwe gemeenschappen kunnen ontstaan. Er ontstaat dan ook behoefte aan uitwisseling tussen groepen, om van elkaar te leren en om samen belangen te behartigen – op het niveau van wijk, dorp en stad. Men is dan weer meer op elkaar aangewezen. Dan is ook het gevaar minder dat mensen in extreme opvattingen vervallen, bijvoorbeeld in rechts-radicalisme.'

Netwerkmatschappij

'Ook bij het verschijnsel van informatienetwerken door middel van computers zijn er risico's en kansen. Ook hier weet je vooraf niet hoe het zal aflopen. Om met de kansen te beginnen – in Frankrijk zijn er bijvoorbeeld niet zo lang geleden op nationaal niveau bezettingsacties van arbeidsbureaus geweest. Er was een conflict in twee verschillende ver van elkaar gelegen plaatsen, over verschillende zaken. In beide plaatsen bestond een georganiseerde werklozenbeweging. Via het internet kwamen ze van elkaars activiteiten op de hoogte, berichtten daarover weer gezamenlijk op het internet en ontketenden toen een nationale actie, die grote aandacht trok. Ook wereldwijd zie je dat zogenaamde Non Governmental Organizations (NGO's) als Amnesty en Greenpeace snel op de hoogte zijn van gebeurtenissen en snel acties kunnen initiëren. Ze vormen daarbij een tegenkracht tegen multinationale ondernemingen, die voor nationale regeringen vrijwel ongrijpbaar zijn.

Misbruik is ook mogelijk. We hebben bijvoorbeeld nog nooit zoveel problemen met kinderporno gehad als nu. Het enige dat echt helpt is als mensen samen hun verantwoordelijkheid nemen en optimaal gebruik (kunnen) maken van de middelen die er zijn. Dan kom je in principe een stuk verder.'

Ander soort wetenschap

'Onderzoekers als Ulrich Beck en anderen doorbreken ook de tot nu toe dominerende benadering in de sociale wetenschappen, waarbij onderzoeker en onderzochte als subject en object tegenover elkaar staan. Hun nieuwe aanpak betekent dat ze niet meer tegenover elkaar staan, maar dat erkend wordt dat ze beide deel uitmaken van dezelfde situatie, waarin ze elkaar beïnvloeden. Dergelijke tegenstellingen of dualismen– die van subject en object, maar ook die van de invloed van resp. aanleg ('nature') en milieu ('nurture') zijn uit de tijd. Het is niet 'nature' of 'nurture', maar 'nature' **en** 'nurture'. Dan wordt het weer spannend. Dualismen (die voortkomen uit scheidingsdenken) worden vervangen door spanningsvolle dualiteiten (relatiedenken), tenminste in de vooruitstrevende delen van de wetenschap. Daarbij hebben we veel te danken aan feministische denkers. Hiërarchieën en dualismen worden afgebroken. Als ik als onderzoeker in een onderzoekssituatie komt, dan is degene die ik onderzoek competent over de situatie en ben ik als onderzoeker van hem of haar afhankelijk om

gegevens te krijgen. Dan krijg je sowieso al een totaal andere verhouding tussen onderzoeker en onderzochte en een totaal andere definitie van wat "onderzoek" is.

Deze ontwikkelingen maken het ontstaan mogelijk van een vakgebied als Algemene Sociale Wetenschappen, als interdisciplinaire, probleemgerichte wetenschap. Het handelings- of actie-onderzoek, dat al langer bestaat, krijgt pas nu een goede theoretische basis en kan doorbreken. Eerder kon dat niet vanwege de machtspositie van de empirisch-analytische wetenschapsopvatting. Waardenvrijheid is nu onmogelijk geworden. Ook actie-onderzoek door leraren in hun eigen situatie om die situatie te verbeteren, begeleid door een externe partner-onderzoeker, kan nu meer kansen krijgen.

Je kunt onderscheid maken tussen praktisch bewustzijn en discursief bewustzijn. In het dagelijks leven en in je beroep, bijvoorbeeld als leraar, handel je doelgericht, maar vaak op een onbewust – of halfbewust niveau. Je weet veel meer dan je je bewust bent. In de wetenschap wordt geprobeerd dat praktisch bewustzijn discursief te maken: bespreekbaar, communiceerbaar, systematisch, kritiseerbaar, wendbaar. Dat doe je door de competentie van mensen aan te boren en ze daarvan bewust te maken. Wetenschap krijgt zo een andere kleur en functie. Dat de traditionele empirisch-analytische wetenschap nog zo sterk is komt doordat ze zich hebben genesteld in de bureaucratie, in machtsposities in de strijd om subsidies, etc., waarbij zij bepalen wat 'wetenschap' is en wat niet. Ze hebben daarom totalitaire trekken, met één waarheid die domineert. Dit staat op gespannen voet met een voortgaande democratisering en pluralisering. Het brokkelt mijns inziens zienderogen af.'

Houvast in het drijfzand

'Belangrijk in deze ontwikkelingen is wel hoe je ervoor kunt zorgen dat mensen – bij het wegvallen van grote verhalen als kaders voor ons denken, voelen en handelen en in alle pluriformiteit – niet in relativisme vervallen, waarbij alles (even) waardevol lijkt te zijn. Het onderwijs speelt in mijn ogen daarbij een belangrijke rol. En het Jenaplan heeft daarbinnen weer sterke papieren, met zijn nadruk op dialoog en de ontwikkeling van verantwoordelijkheid voor de wereld. Zoals ik in het begin van dit interview al stelde zal het ontwikkelen van eigen keuzes en daarvoor de verantwoordelijkheid mogen dragen een centrale plaats moeten innemen. Je vindt daarbij houvast door jezelf serieus te nemen, eerlijk te zijn tegenover jezelf en je motieven en te proberen de keuzes die je gemaakt hebt te realiseren. Daarbij moet je anderen, die jouw keuze niet willen of kunnen maken niet de grond instampen. Het maken van eigen keuzes en het nemen van de eigen verantwoordelijkheid daarvoor gaat samen met het leren daarover te discussiëren. Dat vind ik mooi aan het Jenaplan, dat dit soort zaken erin gebakken is.

Om nog eens op de wetenschap terug te komen: het probleem met de dominante wetenschap is dat er niet echt gediscussieerd wordt, wat je toch bij "wetenschap" zou mogen verwachten.'

Zoeken naar waarheid en solidariteit

'In de school moet je toch leren zoeken naar wat waarheid is, naar wat waardevol is. Als je dan vanaf het begin samen met anderen en met respect voor anderen doet, dan heb je al heel veel ingevuld. Het procesmatige en het inhoudelijke vallen hier samen. Ik benader jou met respect, we luisteren goed naar elkaar en naar wat er achter de woorden schuil gaat, ik kan in principe door jou veranderen en omgekeerd. Op grond daarvan kunnen we beslissen om solidair te zijn met anderen. Ik geloof alleen maar in solidariteit op grond van keuzes die persoonlijk gemaakt worden en niet in van bovenaf opgelegde solidariteit. Die laatste kun je wel als hulpmiddel gebruiken, zoals bijvoorbeeld in de sociale zekerheid.

Zo komen we op een kleine utopie die ik koester. Ik denk dat het invoeren van een basisinkomen belangrijk is, zodat mensen niet van honger hoeven om te komen – te eten hebben en een dak boven hun hoofd, meer niet. Daar moet je vrij streng in zijn. Onder dat soort voorwaarden kunnen mensen gemakkelijker hun eigen verantwoordelijkheid nemen, met anderen initiatieven ontplooiën, enzovoorts. Dan doe je dat onder een heel ander gesternte dan nu. Ik ben daar niet pessimistisch over, mensen gaan als regel heus niet in hun bed liggen niks, maar willen zichzelf realiseren. Allerlei vormen van basisinkomen worden overigens al ingevoerd, al mag het niet zo genoemd worden. Bijvoorbeeld in de persoonsgebonden budgetten in de zorg, waarbij je zelf kunt bepalen wie je bij je wilt hebben en, om een meer elitair voorbeeld te noemen: in de topsport. Topsporters krijgen in feite een basisinkomen om hun topsport te kunnen beoefenen. Een derde van wat invoering van een basisinkomen kost kan al verdiend worden door het afschaffen van de bureaucratie van het huidige stelsel van sociale zekerheid. Het zou de burgers een belangrijke speelruimte geven en geeft ook de staat een meer bescheiden positie.'

Echte keuzes

'Jenaplanonderwijs heeft, ik kom erop terug, in de nieuwe situatie veel kansen. Door het sterk projectmatig werken kunnen ze meer dan het gangbare onderwijs betrokken zijn op het bestaan van leerlingen. Vanuit een

nauwkeurige kennis van de verschillen tussen de leerlingen, van hun sterke en zwakke punten kun je trajecten uitzetten waarin leerlingen kunnen zoeken naar wat ze willen en kunnen, kunnen experimenteren, kunnen dwalen, fouten maken, etc. Dit alles zoveel mogelijk in dialoog met de ouders. Ze moeten werkelijk eigen keuzes kunnen maken en zijn op deze keuzes aan te spreken. Dan ben je met fundamentele waarden bezig, met biografisch leren. Daar zie ik wel brood in. En het is helemaal sterk als je dit niet alleen voor kinderen in elite-kringen weet te realiseren, maar ook met kinderen in een moeilijker leer- en opvoedingsomgeving. Daar valt nog veel te scoren.

Als je ervan uitgaat dat ieder systeem begint bij het handelen van individuele mensen, dan moet de conclusie luiden dat je in individuen moet investeren, waarbij je ze ook sterker maakt om in het systeem te functioneren en het te bekritisieren.

Ik zie de problemen wel die hier kunnen opdoemen en ik ken het lot van allerlei projecten in het verleden, maar als beleid moet je mijns inziens toch deze kant op. Dat betekent dat je per definitie in moet (kunnen) gaan op de situatie en behoeften van deze leerlingen en hun ouders, wat weer veronderstelt dat de school ruime marges heeft voor eigen beslissingen.'

'In de sociale werkvoorziening zie je dat ook. Ze moeten niet meer mensen werk geven in sociale werkplaatsen en andere "aparte" bedrijven, maar mensen begeleiden naar de arbeidsmarkt. Ze gaan dan heel goed kijken naar wat mensen kunnen en dan zie je dingen gebeuren die je niet voor mogelijk hield. Het gaat om individuele trajectbegeleiding, waarbij wordt uitgegaan van een uitgebreid onderzoek van de persoonlijkheid, motieven en de realiteitswaarde daarvan. Op grond van zo'n plaatje wordt passend werk gezocht en vind ook coaching op de werkplek plaats, ook om de cliënt te beschermen tegen uitwassen van de maatschappij.

Voor personeelsbeleid zou natuurlijk hetzelfde moeten gelden en verlichte werkgevers doen dat steeds vaker.

Voor het omgaan met leerlingen in de school is het niet anders. Maar als kinderen keuzes gemaakt hebben, dan moet je het ook een poos laten gebeuren. Mij valt op, bijvoorbeeld in de zorgsector, dat mensen zeggen:

"Natuurlijk, de regie ligt bij de cliënt, wij kijken alleen hoe en waarmee we kunnen helpen". En vervolgens slaat de angst toe, omdat men niet meer zelf de regie heeft en onzeker is over de dingen die dan gebeuren.

Ik hoop en verwacht dat leraren in Jenaplanscholen de moed kunnen opbrengen om kinderen werkelijk deze ontwikkelingsruimte te geven.'

Aan het eind van het interview gekomen haal ik het boek van Dirk Geldof uit mijn tas, dat ik aan het lezen ben voor een recensie voor Mensen-kinderen en dat ook gaat over de risico-maatschappij. Voor het interview had ik niet kunnen voorspellen dat mijn gesprekspartner uitgerekend het begrip 'risico-maatschappij' zo centraal zou stellen. 'Goed boek' zegt hij, als hij het ziet. Een toevallige samenloop van omstandigheden, of 'hangt het in de lucht'? Ik besluit in elk geval om de recensie in hetzelfde nummer van Mensen-kinderen te plaatsen als het interview met Harry Coenen.

Bronnen waarnaar verwezen wordt:

Geldof, D. (1999), Niet meer, maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaaatschappij, Leuven/Amersfoort: Acco. Zie ook de recensie in dit nummer

Matthijssen, M.A.J.M. (1972), Klasse-onderwijs. Sociologie van het onderwijs, Deventer: Van Loghum Slaterus

OVERLEVEN EN LEVEN IN DE RISICOMAATSCHAPPIJ – RECENSIES

Risicomaatschappij

In het interview met Harry Coenen hierboven staat het begrip 'risicomaatschappij' centraal, om een zeer belangrijk kenmerk van onze samenleving mee aan te duiden. We leven in een uiterst paradoxale tijd, waarin de materiële welvaart in het Westen zeldzaam groot is, maar we geen tijd hebben om ervan te genieten (we hebben 'alles, behalve tijd') om maar een van deze paradoxen te noemen. Een andere paradox is dat onze keuzevrijheid - om ons te verplaatsen, verschillende soorten relaties aan te gaan, informatiebronnen aan te boren, etc., etc. - naar het lijkt wel oneindig groot is, maar dat we tegelijkertijd steeds afhankelijker worden van technologische systemen. Een langer durende stroomstoring maakt dat al duidelijk. Meer kennis van iets betekent niet automatisch ook meer beheersing (dit in tegenstelling tot het idee van 'kennis is macht'). En terwijl de signalen van wereldwijde klimaatsverandering steeds duidelijker worden en we bijvoorbeeld ook afstevnen op een wereld-watercrisis lijkt het wel of mensen in het rijke Westen verblind zijn door hun eigen materiële welvaart.

Het boek *'Niet meer, maar beter'* brengt de risico's en paradoxen in onze laat-moderne samenleving overzichtelijk in kaart. Daarbij stelt de schrijver - met de bedenker van het begrip 'risicomaatschappij' Ulrich Beck - dat het er niet om gaat om de moderniteit als zodanig te bekritisieren en terug te keren naar premoderne tijden, maar juist vooruit te komen naar een kwalitatief andere moderniteit. Bij dat laatste gaat het om het bewust omgaan met risico's en het afbreken van risico's op zelfvernietiging. Geldof brengt achtereenvolgens de ecologische-, de sociaal-economische- en de individualiseringsrisico's in kaart, waarbij hij laat zien dat oude oplossingen (bijvoorbeeld het steunen op technologische oplossingen voor milieuproblemen) onvoldoende zijn. Flexibilisering in de economie leidt tot het ontstaan van nieuwe scheidslijnen tussen als regel goed verdienende 'professionals' en een groot leger van 'flex-werkers' van meestal laaggeschoolden. We zien bovendien een tendens naar totale flexibilisering van de samenleving tot dag- en nachtmaatschappij. Het tijdsregime van deze samenleving roept veel vragen op, zowel op persoonlijk niveau - een toenemend gebrek aan tijd, bijvoorbeeld voor de partner, om met kinderen bezig te zijn, om een goed boek te lezen, voor zomaar een gesprek - als maatschappelijk (wachtrijen en -lijsten, files, overbezette infrastructuur). Individuen worden verantwoordelijk geacht voor hun eigen biografie en hun eigen succes. Je 'moet het zelf maken' en je bent 'planbureau van je eigen leven'. En als je faalt is dat, binnen deze benadering, dan ook voor het grootste deel je eigen schuld. De rol van de maatschappij bij de verdeling van kansen verdwijnt naar de achtergrond, wie niet tot de sterken behoort (gezond, stressbestendig, sterk geïndividualiseerd, flexibel) heeft dat aan zichzelf te wijten, althans binnen dit mens- en maatschappijbeeld. De auteur heeft daar fundamentele kritiek op, vindt het te eenzijdig. In het algemeen gaat het hem om het terugdringen van het domineren van economie en daarop gebaseerde denkwijzen in onze samenleving. Het begrip *'zelfbeperking'* slaat daarop - het *streven naar kwaliteit van leven* in plaats van slechts mee te rennen in de ratrace van werken en consumeren. Leven is meer dan overleven. En een reorganisatie van sociale zekerheid en arbeidsbestel in de richting van een basisinkomen voor iedereen (typerend voor dit boek is dat ook de kritieken op het basisinkomen uitvoerig besproken worden) kan het koloniseren van ons hele leven door de economie tegenwerken. Je ziet nu al dat mensen kiezen voor minder geld en meer tijd, onder het motto 'Wat moet ik met meer geld doen? Ik heb geen tijd om buiten mijn baan leuke en zinnige dingen te doen.' Dergelijke *'postmaterialistische'* waarden zijn nu nog beperkt verbreid, maar krijgen meer kans bij een basisinkomen, waarbij de persoonlijke autonomie kan toenemen. Een van de motieven voor zelfbeperking is dan ook: je minder afhankelijk maken van geld en spullen.

In hoofdstuk 2 van het actuele Jenaplanconcept - 'Jenaplan op weg naar de 21^e eeuw' - worden maatschappelijk-culturele tendensen beschreven, met daarbij steeds: ja, maar, en de Jenaplanschool, Die verschillende tendensen zijn voor een groot deel samen te brengen onder het begrip 'risicomaatschappij'. Het boek van Dirk Geldof levert een boeiende en goed leesbare achtergrond bij de basisprincipes Jenaplan die betrekking hebben op de samenleving.

1. Mensen moeten werken aan een samenleving die ieders unieke en onvervangbare waarde respecteert.
7. Mensen moeten werken aan een samenleving die ruimte biedt en stimulansen biedt voor ieders identiteitsontwikkeling
8. Mensen moeten werken aan een samenleving, waarin rechtvaardig, vreedzaam en constructief met verschillen en veranderingen wordt omgegaan.
9. Mensen moeten werken aan een samenleving die respectvol en zorgvuldig aarde en wereldruimte beheert.
10. Mensen moeten werken aan een samenleving die de natuurlijke en culturele hulpbronnen in verantwoordelijkheid voor toekomstige generaties gebruikt.

Onthaasten

Het boek van Rechtschaffen sluit hier fraai bij aan. Hij wil een impuls geven aan de levenskwaliteit en draagt het boek op aan zijn drie zonen, 'die mij hielpen te begrijpen hoe kostbaar tijd is'. Het gaat hem niet in de eerste

plaats om een betere tijdmanagement, die vooral te maken heeft met efficiënt produceren. Hoewel het door hem beschreven en verdedigde omgaan met de tijd je ook een stuk productiever zal maken, gaat het in de eerste plaats om *'tijdsbewustzijn'*: leven voor de volle honderd procent, niet gedictieerd door de klok. Je moet daarbij leren je volledig te concentreren op één ding tegelijk, jezelf tot rust te brengen en te leren voelen.

Dit programma werkt hij in dit boek uit, met vele voorbeelden uit de praktijk van zijn eigen leven, uit bedrijven, het leven met kinderen, e.a. Het gaat erom de tijd te bevrijden en je te leren afstemmen op je eigen levensritme. Dat *'timeshiften'* kan je oefenen, door in het nu te leren leven, door tijdgrenzen te creëren, het alledaagse (weer) te leren waarderen, routines te doorbreken naar 'spontane' tijd, tijd-oases te creëren. Het geldt voor alle levensfasen, ook de levensfase waarin we het heel erg druk (zeggen te) hebben en nergens tijd voor (zeggen te) hebben. Rechtschaffen laat zien dat veel 'efficiëntie' in feite vaak ineffectief is en verspilde energie en omgekeerd dat 'inefficiënte' zaken zoals gewoon een praatje maken op het werk juist heel effectief kunnen zijn. Op de kaft staat: *'Als u geen tijd hebt om dit boek te lezen, is dit echt een boek voor u!'* Ik kan me voorstellen dat de directeur en een teamlid een deel van het boek lezen en in een teamvergadering beide vertellen wat het voor hem/haarzelf betekend heeft en wat het voor de school kan betekenen. Het leren omgaan met de tijd en het leren nadenken over de tijd is een kerndoel van een Jenaplanschool en dit boek kan daar uitstekend bij helpen.

Alles, behalve tijd

Als men over hetzelfde thema liever een boek heeft met korte stukjes, minder persoonlijk, veelzijdig, maar wel een beetje rommelig vanwege de vele verschillende auteurs en gezichtspunten, dan is de congresbundel 'Alles behalve tijd' geschikt. Je kunt er wat in grasduinen en intussen veel wijsheden en praktische tips oppikken. Meer dan in het boek van Rechtschaffen is er aandacht voor de maatschappelijke kant van de zaak: een tijdsbeleid vanuit de overheid, als zorg voor een collectief kader van samen-leven. Het boekje geeft aardige bouwstenen voor gesprekken over het omgaan met de tijd in een Jenaplanschool, ook ter ondersteuning van de langlopende leerlijn 'tijd' in het leerplan voor wereldoriëntatie. aanbevolen.

Kees Both

BESPROKEN WERDEN

- (1) Niet meer, maar beter. Over zelfbeperking in de risicomaatschappij, door Dirk Geldof, uitg. Acco, Leuven/Amersfoort, 1999, ISBN 9033443627, prijs f48,90
- (2) Onthaasten [Time-shifting], door Stephan Rechtschaffen, uitg. Forum, Amsterdam, 1998, ISBN 90 225 2432 9, prijs f 25.-
- (3) Alles, behalve tijd, onder redactie van Johan van Workum, uitg. Agora, Baarn 1998, ISBN 90 391 0775 0, prijs f 28,50